Koltsuniak-Kuz'ma, Mariia
Proty fyl'

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

Марія Колцуняк Кузьма.

ПРОТИ — ФИЛЬ

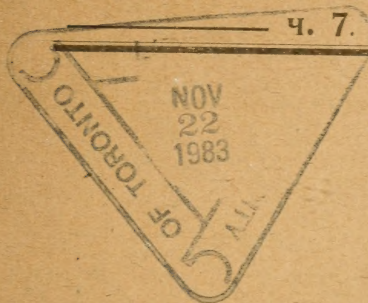
ОПОВІДАННЯ

Накладом В-ва „БИСТРИЦЯ“.

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

ч. 7.

Проти филь

СТАНИСЛАВІВ—КОЛОМИЯ 1921.

ВИДАВНИЦТВО
БИСТРИЦЯ

МАРІЯ КОЛЦУНЯК-КУЗЬМА

Proty

Проти филь

Оповідання

Накладом В-ва „БИСТРИЦЯ“.

Печатано в Коломиї
у А. Кисілевського

* * *

Редактор літературно-наукового двотижневника „Праця“, молодий, трицятилітний мущина, одержав одного гарного ранка такий лист і рукопись:

Високоповажаний Пане

Редактор!

Ви певно здивуєтесь, (хоч впрочім редактор нічому дивуватись не повинен), коли під отсим листом та манускриптом найдете мій підпис — а може Ви вже й позабули мене? — Отже пригадаюсь Вам: Тямите старого дивака, якого Ви бувало називали „молодим душею“ — або „старим податком“ або „непоправним ентузіястом“? Гарні то були для мене часи, коли Ви пробували на лекції в нашім містечку! — Зібрався нас був малий гурточок, людий ріжних віком, темпераментом та студіями, за те рівних спільною думкою та запалом до праці. Я був найстарший, Ви наймолодший — та для мене найсимпатичніший, — лише не думайте, що як теперішній редактор, який має друкувати мою повість, чи там тему до неї! Хочби Ви ним не були, то я всетаки

переславби Вам першому її до оцінки, бо Ваш суд глибоко ціню. Правда, гризкі Ви і любите часами добре вжалити, ну тай не літаєте хмарами, за те говорите правду просто з моста — а се мені подобається.

Зрештою отсього всього міг-би я не писати, та се вже моя хиба, що люблю часами багато говорити. Зле і гірко жити самому чоловікови в малому містечку. Ні з ким поговорити, нічого нового послухати — ні чим одвести душу. Не годен же чоловік жити лише самим спанням та їдою. Не стало Вас та Р., розбився й наш гурток. Та всетаки — се не веде до речі. Бачу вже, як Ви наморщили ніс тай шепочете: „Нудить податок! Не каже, як і де взялась у нього повість а нарікає на маломістечкове життя. Цур та пек! Чоловік близько сорокпятилітний, грошенята збив, може за приміром других „примірних“ хатину придбав — і пише повість... Українську повість — не диво тай не страх! Готові ще всі українські критики, плакущіся о неістнованію теперішної літератури дістати удару серця, що хтось мимо їх поради „творить в самотині, тай складать на бантині“ таки відважується писати — вправді не повість, а тему до неї — або, що краще, осудити отсю повість до „Княжого рога“. Ну, вже не беруся вгадувать дальше, що Ви думаєте, лише про себе та свій твір скажу Вам таке:

Отсього, що в своїй повісти тепер оповідаю, я ще нікому не розказував, хоч

довгі дні лелів у своїй душі. Слухаю сам отсих своїх слів, і здаються мені, мов у тихому, пустому полі далекі відгомони міського життя. А одиак нема в них нічого більше крім правди. Вона часами болюча, життя, про яке оповідаю, в дечому дивне, та проте правдиве, аж до сліз правдиве. — Чи зауважили Ви, як у нас люди по дурному псують своє й чуже життя! Так, немовби чоловік на світі мав що більше свойого, як те життя! Так, мовби чоловік міг ще раз жити, ходити скоро, сміятись звінко, говорити голосно або тихо тихесенько шептати; слухати пестливих слів із любих уст, пити студену, жерельну воду, втішатись ясним днем, здрігатись перед сильним громом або відважно та сміло ставити чоло невгамованій бурі! Як би міг буги ще раз молодим, — слухати тихого журкоту річки, вдивлятить в сине небо, любити золоте сонце, дивитись в ясні очі — і милуватись з коханою? Та впрочім може пригадуєте? На кватирі Н, де ми найчастіше сходились, коли ви ще мешкали в нашім містечку?....

Кімната ставала звільна зовсім темною від тютюнового диму. Тоді Н. господар дому, високий, худощавий, середних літ мущина, зблизився до вікна, щоб відчинити його, та впустити трохи свіжо о воздуху.

Сонце заходило. — Його золоте та пурпурне проміння цілувало на добраніч далекі білі гори, розлогі сріблисті поля та тихі вулиці малого містечка. Врешті

кинуло і снінок зимного проміння до задимленої кімнати.

— Луч сонця в темряві — промовив звільна М. і злегка всміхнувся.

Надходила година вечірних сумерків, година спогадів — і мрій. Любо в таку годину слухати звуків сумної музики, бабусиної казки або вдивлятись та вдумуватись в образи, які творить наша власна уява. — Ми всі зібрані перекидались тихими словами, коли се тротуаром попри вікно перейшла жіноча гармонійна і ніжна стать. Настрій між нами змінився, ми заговорили голосніше, Р. примкнув вікно.

— Пішла голубка.

— Радше воронка. Вона не сиза, а чорна!

— Абож голубки не бувають також чорні? Ще й які гарні! Та я не про її вигляд, а про вдачу та вірність.

— Нехай буде тобі голубка! Годжуся навіть на сизу, бо вона із своєї вірности хиба тільки користи матиме, що остане до смерти, коли не сизою голубкою, то певно сивою дівкою!

— Михайле! Числись із словами!

— Овва! Починаєш грати ролю заступника старших паннєчок! Щож, се не злий інтерес! Тільки не в пору ти його починаєш! Дарка не потребує заступників. Вона сама вміє оборонитись. Знаєш, не розумію Бодаковича! Мені видиться, що колиб я був на його місці, ніколи не проміняв би Дарки на Олюню.

— Ну бачиш, Бодакович видно бажає жіночки молоденької, миленької, пригульненької, а Дарка се людина рівна йому, або й висша освітою та енергією. Вона була для нього ідеалом як наречена, та на жінку вона для нього за поважна. З такими як вона, нашому братові бачиш не вигідно. Наш брат любить кіточки, мацьопягка, коли хочеш малпинятка, все тільки не людину. — Людину знова нехай бере за жінку який недорікий, недомотаний або який вісімнайцятилітний хлопчина, якого людина буде берегти та стерегти від гріха та прогрішенія і т. п.

В кімнаті піднявся сміх ізза сих поважних „виводів“ Михайла. Ви почали були остро суперечити, та в тім стук у двері і світло лямпи, яку вніс Н., перервав сю нескінчену розмову, про яку певно так добре позабули були Ви, як позабув і я. Коли се згадалася мені недавнього часу і ся розмова і п. Дарка. Зівсім ненадійно (от тепер, у военній заверусі неодно стаєсь ненадійно) стрінув я о. П., а розмова із ним та оповідання про деякі події із його життя втиснули перо в руки тай наказали писати отсю „тему до повісти“. — — — — — — —
— — — — — — — — — — —

Пан редактор сів вигідніше у кріслі, поправив цвікер, запалив нову папіроску і почав читати. — — — — — —
— — — — — — — — — — —

Духовник 24-того полку австрійської піхоти сидів при світлі каганця в малій,

сільській хатчині тай слово за словом прочитував дрібно записані листки. Та хоч як приковували його увагу ті стрічки писані рукою його дорогої дівчини, таки очі час від часу примикалися, немовби перед якими страшними привидами, що їм доводилось бачити, а які не хотіли з перед душі вступитися.

Недавними днями, саме як 4-та похідна сотня відбувала похід вперед, то задержувалась на постоях (полишаючи мало що не в кождому селі по кілька свіжих жовнярських могилок), прибігла одного вечера на кватиру духовника задихана бабуся тай прохала під милий Біг зайти з Останніми Дарами до їх хорої учительки. Не надумуючись ні хвильки вибрався духовник в тяжку дорогу. Недавно лив дощ мов з відра, вітер гнув осипані весняними квітами дерева до долу. Під ногами страшне болото, на небі ні зірки. В далі мигтіли світелця на силу вдержуваних недалеко корчів та під деревцями огнищ, що їх берегли перемерзлі жінки, щоби хоч квартину кулеші зварити своїм голодним і перемоклим діточкам, прогнаним із хат на сю сільську толоку. У хатах містились військові кухні, шпиталі, магазини, то що, рострільна йшла городами попід самі хати, то небезпечно „цивільній“ людности мешкати в хатах! Ну, тай та „цивільна“ людність мешкала під деревами, на горбах, по ямах, під парасолями, як кому вигідніще і краще. — на се не було мусу..

Бабуся, що вела духовника до хорої, ледви держалася на ногах, так мучилася ходом по грязкім болоті, що хвиля потручувана вихром мов слаба билина. Бажала дещо отцю духовному сказати, а не могла і не сміла. Врешті зважилась:

— Отченьку духовний, ратуйте її, панночку нашу, се вона через нас вмирає! Тифус душив нас та палив від середопістя, не минав ніякої хати, а вона, мов тихий янгол йшла між нас ратувати. А вона знаєте, сама ледви жива ходила, кашляла раз у раз, тай сохла-вянула. А тепер лежить сама, у своїй „землянці“ коло школи, ложки води жадна, доброго слова голодна! Зайшла я нині до неї, а вона подивилася на мене такими очима жалібними, такими смутними, тай каже: — Далеко я, Іванишко, від мами, далеко від родини тай не побачу їх більше. То прошу вас дуже підіть хоч до військового отця духовного, може є тут хоч один наш український, тай просіть, най прийде мене висповідати на довгу та страшну дорогу. Вона сказала, а я побігла, хоч, яке то бігання старої баби по мокрій глині? Що штуркне ногою, тай застрягне в болоті! Ледви до вас, еґомостику, добилася. Коби хоч ще її живу застати!

— А то далеко ще? спитав духовник неспокійним голосом, прискорюючи хід.

— Ні, вже чорніє комин школи тай яснінють вікна, де міститься полева кан-

целярія. А недалеко і землянка, де наша панночка тепер скривається.

Вкінці дійшли. Спільними силами двигнули кілька дощок, що закривали „землянку“ перед дощем, вітром, лихими людьми. В доволі широкій і довгій ямі=пивниці на вязці соломи лежала „панночка“, учителька отсього підгірського села, що його навістили тепер всякі благодати війни. Від руху, який запанував у ямі при вході духовника та від світла свічки, що засвітила Іваниха, хора прокинулася, отворила очі і довгим, довгим поглядом вдивлялась перед себе, мовби щось вгадуючи, щось нагадуючи, відтак злегка всміхнулась і примкнула вії, мов до солодкого сну. Духовник присів на вязці соломи коло ніг хорої і мовби скаменів. Голос не хотів вийти із задубілого горла, рука не знималася покласти святий хрест. У помертвілому від розпуки мізку, товклася безпомічна думка: „І се ще Господи, і се?!“ „Вона, чудова квітка, сон царівни“ — як звав її через довгі дні небачення, несвітської туги і муки, вона, лежала тут перед ним напів мертва, в страшній безвихідній недузі — а він прийшов до неї з Останніми Найсвятіщими Дарами, і не має сили промовити, не має сили охолодити хоч крапелиною води її бідної головки, не має сили і не сміє вложити Чудотворних Дарів в її, над все коханії уста!...

Здивовано приглядалась сьому німому болєви Іваниха. Вона знова хотіла

щось питати і не сміла. Вкінці промовила:

— Може не годиться мені бути при чужій сповіді? тай піднялась до відходу. Сей чужий голос тихий і несмілий, що нечайно впав в ухо духовника, почав приводити його до рівноваги. Він порушив рукою, мов бажаючи здержати Іваниху, та зараз роздумав інакше і сказав:

— Ідіть, добра жінко, до шпиталю, або полевої канцелярії тай просіть, най тут чим скорше пришлють лікаря. І самі вертайте з ним також.

Коли Іваниха вийшла, умістив свічечку міцніше в ліхтарці, приблизився до хорої, діткнув лагідно її руки своїми пальцями тай тихо промовив: „Чим прогнівила ти Бога?“

Лагідний, тихий усміх пролинув по лиці недужої і вона почала шептати свої гріхи. Каялась щиро, горячо бажала погодитись з Богом, та не все могла нагадати. Священик помагав, пригадував, та не мучив хорої довгою сповідю. Уділив розрішення і Останніх Дарів і цілою душею молив Бога, щоб хора стямилась тай його пізнала. Нараз тихий шепіт знов донісся до його уха:

— Чи се ви Максиме?

— Я Дарійко! Бачите, де ми зійшлися. — Бог милосерний, Бог добрий, дозволив мені ще вас побачити...

— Я чула, що ви були в Талергофі...

— Був Дарійко, та тому три місяці випустили мене і призначили полевим духовником. Бачите, чудні і незбагнені діла

Господні! Слава хай буде Йому, Всевишньому за все, що діється!

— Максиме! Не дивуйтесь, що я лише що бажала погодитися з Богом, лише що погодилась і вже починаю сумніватись. Максиме! Слава Господеви за се, що тисячі мамів плаче за синами, що тисячі синів вsteляє трупами сиру землю, що сліпі, хромі, безрукі будуть днина в днину клясти мамів, що їх на світ привели, клясти своїх братів і сестер, що мають очі, ноги і руки! Що діти-сирітки лазитимуть попід чужі плоти тай виучуватись жебрати, затрачувати людську гідність... Максиме! ні отче духовний, порадннику мій, влийте капелину віри, в мою бідну, хору душу. — Бачите, я далеко від своїх, ні мами, ні товаришок, ні братчиків коло мене не має. Нема кого спитатись ні порадитись, бо тепер мені треба знати куди я йду? Я-ж вибираюся в страшну дорогу, в далеку, відки ніколи не вертають. Тут остане ясне сонце, тут останууть квіти, весняний легіт, тут остане праця, мої любі діти-школярики, а там що я заберу, що возьму? Лише свою тугу за красою життя, із яким прощаюсь, лише свої мрії про щастя, якого ніколи не знала! А тепер ще, а тепер Максиме і сумніви в доброту Божу! Нащо сеї війни, нащо?

— Бачите Дарійко і ся війна і смерть, яка кожному з нас тисячу раз на днину заглядає в очі, се ніщо проти життя, яке ми, Українці, вели і ведемо ще й тепер,

завдяки нашій поверховній вдачі, недбальству, зневірі, ну тай опіці наших коханих сусідів. Я думаю, що у вогні сеї світової війни наші хиби перетопляться на прикмети, наша сила зміцниться і ми обновлені та сильні, зможемо обійтися без опіки сусідів тай не дамо себе висилати і вязнити по Талергофах, Ґміндах і т. д. Думаю, що станемо вольними і сильними людьми!

— Колиб се так могло бути Максиме, то не жаль би мені вмирати, бо моя душа хоч по смерти малаби супокій. Так, як тепер, страшно мені навіть подумати, що я мушу відси йти, хочби і в найліпше, як моя робота не готова, не скінчена!...

— Що ви говорите Дарійко! Прийде лікар, запише ліки, візьме Вас до лічниці і до місяця будете здорові.

— Ні, Максиме, я мушу вмирати, я се знаю. Я простудила в зимі запалення легких, а на се ліку немає... Чахотка заїсть мене! Отак поволеньки, поволеньки знищить до тла! До вас маю просьбу. Візьміть отсей зшиток моїх записок тай коли вони нащо здалі, то їх вихіснуйте, колиж ні, то спаліть. Нічого мені з ними робити, а жаль живу душу закопувати у гріб. Ті записки — се-ж найкращі частинки моєї душі. Найдете там багато такого, що вам дасть ключ до розуміння мойого життя. Не судіть строго і прощайте, а помоліться за мене, щоби Господь дав мені хоч по смерти супокій. —

А знаєте Максиме, найкраще зробите, коли от сі мої листки передасте моїй Матусенці. Вона зрадіє сердешна, коли хоч листочки своєї доні побачить, бо живою мене вже не буде бачити ніколи, ніколи...

Настала тишина. Лише здалека долітали відгуки ворожих вистрілів, а деинде роздався селом брехіт собак.

Хора учителька дрімала, духовник держав у руках звиток записаних листків так ніжно мов живе, любе єство і думав про незбагнені стежки, якими ходить людська доля.

Тишину перервали чиїсь спішні кроки, що чимраз то блище чулися коло криївки. Увійшла Іваниха з військовим лікарем — Чехом. Він дивувався, чому його аж тепер сповістили про хворість учительки, нарікав на недбальство громадського начальства, що дозволяє людям отак пропадати, тай казав Іванисі сейчас збирати Дарійку в дорогу, а сам ішов по шпитальний віз, яким думав Дарійку завезти в безпечне місце. Вона пробувала протестувати, казала, що як стане спокійніше, то вона замешкає у якого ґазди в хаті, бо її хворість довга і нема чого з нею панькатися, що вона тепер, по сповіді чується краще і зможе сама, коли се конечне, зайти до шпиталя. Та старий лікар вислухав усього, махнув рукою і таки пішов по віз. Казав, що не може дивитися, аби хора людина ще за життя лежала в ямі, мов у гробі.

— Призвичаююсь та пробую за життя, як буде по смерти — пробувала Дарійка жартувати.

Та сього вже старий лікар не чув. Слухав сього лише духовник. Блідий мов полотно, з палаючими очима, дивився на земляну стіну криївки, мов би від неї бажав відповіди, чому отсе молоде життя має так дармо пропадати?..

Таж він знав отсю бліду, схоровану, майже вмираючу людину ще так недавно, може тому рік взад, такою гарною, повною життя дівчиною, мов лісна, весняна квітка. І думав: Пощо сього цвітучого життя, коли воно має так страшно кінчитися ?! Небо, позагробове життя, так, воно гарне, але се земне, повне клопотів, борби і журби про хліб насущний життя, таки гарніше! . . .

Невдовзі приїхав шпитальний віз і Дарійка мусіла рада-нерада оставити свою землянку.

Помістили її в гарній мужицькій хатині, де не долітали ворожі стрільна, міряли горячку, що майже все була не висока, годували добрими стравами, давали всякі ліки на здержання кашлю. Та сухий кашель і острий, свистячий віддих не покидали хорої. Танула звільна та постійно, мов свічка з ярого воску. Завдяки духовникови не збувало їй на нічім, — лише — на здоровлю. Та він, песеміст від ранніх літ, став нагло оптимістом і манив себе надією, що вона видужає. Видужає, бо він так хоче! І тоді! Господи прости!

поїде з нею до Німеччини а хочби на край світа, де не знатимуть, що він духовник, вони поберуться і будуть жити разом, не розлучуючися ніколи. Так, сам Господь дає йому її, коли підчас сьої світової заверухи позволив йому віднайти її тоді, коли він вже починав призабувати давне горе і попелом забуття присипував іскорки свойого нещасного, першого і останнього кохання.

Днина в днину заходив до Дарчиної хатчини, приносив книжки, квіти, чоколяду. Бачив, що раділа, коли приходив, бо мала з ким поговорити та згадувати давне — миле і недавне — страшне життя. Вона не могла багато говорити, за те любила слухати, як він оповідав.

— Знаєте, — казав раз — те, що я бачив і пережив у Талєргофі, страшне понад всяке людське поняття, та се ще нічо в порівнанню з тим, що прийшлось мені пережити, як священикови, доки завезли мене до того проклятого Талєргофу. Уявіть собі: я бачив як сивих, всіми поважаних, інтеліґентних людей, священиків і світських, водили мов на комедію містом, від уряду до уряду, а товпи голоти, розумієте, такої брудної, темної, чужої голоти, плювали на них, шарпали за одежу, копали, прозивали страшними, обидливими призвищами. А на все спокійно, ба — не спокійно, але радісно, приглядалися панове „австрійські“ жандарми, сторожі публичного порядку і словами: „шкода слуф, то зрайца“ — додавали

темній товпі охоти до кпин і глуму. Та одного, що бачив на однім залізничім двірці — ніколи не забуду, а понесу з собою аж перед престіл Всевишнього як доказ, що чаша наших терпінь вже повна і що нам вже належиться хоч трохи кращого життя. Се було так: Ми, себ то вязні, яких везли у Талєргоф, стояли на пероні двірця і ждали, під сильною сторожею „австрійських" жандармів, на поїзд, що мав нас везти дальше, — коли се на перон вмашерував відділ війська, який мав також дальше відїздити. Хлопці були вже під охотою (в початках війни вільно було пити, коли хто мав за що, бо пяного розум опускає тай туск не чіпається) і не жаліли уваг та гарних епітетів на нашу адресу. Завважу, що слова „зрадник, Москаль, рублехап" були ще найлагідніші, та ми не протестували, бо щож ми, бережені „австрійськими" багнетами, мали на свою оборону? Наша пасивність додавала хлопцям духа: таж вони, оборонці вітчини, Vaterland-у, від страшного ворога-Москаля, а ми, се ті, через яких вибухла війна, через яких вони мусіли лишати свої рідні хати і села, ми їх найгірші вороги! Нараз один леґінник, такий гордий та пишний мов лев — і тепер бачу його блакитні, ясні, горді мов вірлині очі — зблизився мигом до старого, мов голуб сивого, священика і з цілого розмаху вдарив його в лице. „Так, маєш, за наш страчений, молодий вік, за сю страшну війну, за все лихо,

ти старий зраднику!“ — Ми всі мов скаменіли, лише один „австрійський“ жандарм злобно озвався: „Казав колись Христос: коли тебе хто вдарить в ліве лице, настав йому праве, а ви покірний слуго божий чому не наставляєте?“ — Та старий, сивий священик мов не чуючи злоби „австрійського“ жандарма, звернувся до пишного леґіника і промовив: „Ісус Христос терпів ще не такі знущання, хоч був Богом, а щож я, покірний його слуга супроти нього? Та отсе затям сину мій: Земля, на якій ми оба виросли, наша, а не чужа, а нарід, що на ній живе, — все одно, як його назвемо — чи так як я старий — руський, — чи так як ти молодий — український, але лише він один має право бути паном на отсій землі. І за отсе я їду на певну смерть, ти під ворожі кулі. Та хай Бог благословить тебе і охоронить від смерти, бо твоє життя і відвага потрібні рідньому краєві“.

Мов стятий дуб повалився пишний, фудульний леґінник до самих ніг старому панотцеви.

— Татку мій, татку, простіть мені дурному, молодому жовнірови, що я на вас осмілився руку підняти. Та наш пан капраль нині в коршмі такі дива розповідали про вас усіх, яких везуть в світи за зраду, що я поклявся найстаршому з вас дати в лице, щоб показати вам нашу погорду. Та тепер я вже прозрів і хочу...

Та „австрійський“ жандарм свиснув проразливо, явилася патруля і гордого леґіника повели на вартвню „покутувати“ за те, що сплямив свій жовнярський „гонор“ клякаючи перед „зрадником“. — Так, Дарйко, так приучували „австрійські“ жандарми одних братів ненавидіти других. І тому Дарійко на усіх фронтах повно наших жовнярів, бо ніякому не вдалося виховатись перед військом, ані уйти клейма москвофіла. Один на другого кидали наші люди страшні підозріння, скарги, а зєднувала нас аж чужина, туга за рідним краєм і нужда. Отакий ми бідний, пролетарський нарід, без гордости супроти чужих, пишні проти своїх, ласі мов діти на прикраси та зверхню позлітку, обоятні супроти справжніх, старинних цінностей. — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Дарка не видужувала. Хоч весняні слоти перейшли, хоч сонічко тепленько пригрівало, хоч оперта на рамени Іванихи, а часом при помочі Максима, виходила в сад, під веселу яблоню, що найвчасніше цвіла і мала ще до Спаса червоненькі яблочка, Дарка кашляла в день і в ночі і танула-вянула мов травиця на покосі. Могла вже вертати до школи на мешкання, (полева канцелярія вернула на свої давні постої і школа була вільна), та Дарка не мала сили рушатися з місця. Мешкала далі в селянській хатчині і далеко від рідної мами і братчиків скінчила

свої страдницькі дні. Максима не було тої днини у неї: аж по її смерти дала йому Іваниха знати, що п. учителька вже не жиє. Він не ридав і не плакав — раз, що стидно мущині плакати і ще за чужою особою, а друге, що коли побачив її скаменілe лице і сам скаменів. Останній луч погас, останній промінчик перестав світити. Сам Бог так хотів, сам Бог так дав.

Та від її похорону ходив мов не при собі, місця собі не міг найти. Таж вона була для нього всім, хоч не була ні його жінкою, ні навіть любкою. Ніколи, словом одним, не сказав він їй, як її любить, хоч його очі співали їй про те, при кожнім побаченню. Перед війною не смів їй нічого казати, бо думав, що вона наречена иншого, а він був священиком-сотрудником в тому селі, де вона учителювала; тепер, коли майже по році небачення стрітились, усе чекав, аж вона видужає, а він набере сміливости кинути своє звання, покласти хрестик на опінію людей тай виїхати з Даркою в чужину, на нове життя. І так її сховали у темну могилу, а він сидів схилений над її записками, тай ще раз переживав в уяві все, що було, відколи її пізнав. Не багато стрічався з нею перед війною, часом хиба случайно на проході і то не з самою нею, а звичайно з її управителем, молодим, інтеліґентним учителем, котрого вона часами трактувала, як брата, часами як нареченого, часами як зівсім чужого. Він до сього дня не знає, чим був

для неї той молодий, гарний мущина, що здавалось шалів за нею, та якого вона не любила. Максим знав, що вона любила колись, а може ще й до смерти, одного такого, що колись любив її, та оженився з иншою. Та йому багато на тім не залежало. Він знав, що Дарка се його вибрана, що Бог дозволив йому бути її приятелем при кінці її життя, що йому віддала вона в опіку свої записки, частинки своєї душі, — як вона їх називала. І вже без бунту в души, хоч із деяким болем згадував, як її пізнав, як з нею говорив, як поринав у коханні все глибше і глибше, хоч не вільно йому було любити ніякої жінки ні дівчини. Але ся, ся Дарка була така, що своїми проміннями очима і усміхом, якому в світі пари не було, вчарувала його. Мій Боже! Таж ще й тепер, по кількох місяцях небачення, по стільки страшних днях муки і зневіри у правду та добро, як нагадає собі давні розмови з нею, хоч короткі, дорививочні, та щирі і любі розмови, здається йому, що молодіє, оживає, що має чого жити, бо і йому було добре на світі, бо і його розуміли, (се ще важніще, чим кохали!) і відчували його біль та жаль за марно втраченим життям. — — — — — — — — — — — — — — — — — — — І він згадував.

Се було літним ранком. Сходили з горба. Попереду молода чорнява дівчина, а за нею двох молодих мущин. На-

родня учителька і учитель, та сільський сотрудник-целебс.

Дівчина йшла скоро все вперед, підспівуючи собі і не оглядаючись, так, що її товариші не змагали поспішати за нею. Та коли скінчила пісню, пристанула, обернулася тай гукнула:

— Товаришу, тай ви, високопреподобний отче, ану скоріше, бо я вже голодна!

Та коли оба мущини зблизились до неї і вона побачила бліде лице священика, сказала з жалем:

— Не гнівайтеся на мене Максиме виж знаєте, яка я часами неважна. Все забуваю, що ви хорі.

— Ну, панно Дарцю, киньте сей тон. Не до лиця вам сум.

— А щож?

— Веселощі. Волію, як ви глумитеся з мене, чим коли жалієте мене.

— Ну, тепер хоч би ви просили то не буду жаліти, бо смішно мені: йде нас троє, учителька з renomée радикалки, учитель з імям „порядного" — і пан отець. І нехай хто каже відтак, що між інтелігенцією в нашому селі немає повної згоди та гармонії!

Молодий управитель сказав:

— Ну щож, все в порядку, так як повинно бути. В нашому селі інтелігенція справді сповняє свою місію: просвічує та навчає темного брата.

— Певно, навіть більше, чим повинна. І до читальні раз на місяць загляде,

і книжки позичує, ба, навіть з селянами розмовляє, втрутила із великою повагою Дарка.

— Ну, панно Дарцю, се вже ви непотрібно іронізуєте. Знаєте, що й за отсе, що ми до читальні ходимо та книжки визичуємо, не будуть по головці гладити — сказав управитель.

— По щож вас ще по головці гладити? У вас обох головки гладенькі! Ах знаєте! Як мені соромно і за себе і за вас і за всю нашу інтелігенцію, що ми так повсели, з умірковваністю ведемо своє просвітне діло! А життя жене вперед, а по наших селах, мов гриби по дощі ростуть шкулкі, косцюлкі, кулка. І подумати лише, що буде із сеї роботи за яких десять, двацять літ?! А ми потішаємо себе, що наш нарід хоч що, задержить свою мову і пісню! Так, але може не мати змоги вдержати своєї землі в руках — а тоді що? — стане безземельним жебраком, що оспівуватиме свої злидні. Страшне отсе все!

— А скажіть, панно Дарійко, озвався молодий священик, що кращого зробили-б ви із своєю палкістю до діла? Ви б не виходили з читальні, цілий день вчили-б в школі, що вечера читали-б по хатах книжки і за отсе що року переносили-б вас (як дотепер) на иншу посаду а на ваше місце давали-б таку, що і говорити по українськи не знає. І що вийшло-би з сього?

— Не знаю, не думала над сим! Але

зівсім не думаю зміняти свойого поступовання. Нехай живу ще лише рік чи два, але нехай знаю, що живу, як мені моє сумління наказує. Не можу зрозуміти, як можна йти всупереч своїм переконанням.

— А ви знаєте, що се примус?

— Я не знаю? Кому-ж більше знати як не мені.

— Отже бачите! Чоловік, хочби як сильний, улягає як мусить.

— Се погана фільософія. Мені більше подобаються слова „проти филь". Знаєте, — говорила Дарка що раз більше запалюючись — я бачила раз образ, а може він лише в моїй уяві нарисувався: Розбурхані, ревучі филі а на них маленьке, але міцне човенце, а в човенци двоє людей, він і вона — пливуть-кермують ним і не в гадці їм буря та грізне море! Бо чим же є та буря проти погоди, яка сяє на обличах тих двоїх і чим же є грізне море проти їх любови! Затопить їх? Так згинуть, але вмруть в борбі і разом із собою...

Він сумно всміхнувся.

— Се здається образ вашої фантазії. Буря кораблі затоплює, а така їзда малою чаєчкою по розбурханому морю, се просто немислиме, бож хвилі затопили-б чаєчку зараз-же по її виїзді на море. Се хиба символ борби. Мені знова инший образ нарисувався: Отсе я бачив чоловіка, якому забрали тягло, а він сам убрався в шлию тай орав загони. Се реальніше і правдивіше.

— Ну, але таке вже буденне, що далі не йде. Хто з нас не тягне плуга і не має на шиї шлиї? Та однако може чоловік бажати, хоч раз в життю плисти проти филь.

— Так, хто ще ніколи не трібував, як воно смакує і хто був лиш видцем образу „Проти филь“ а не одною з дієвих осіб, які дали причину для створення такого образу.

— Се в мій огород камінцем. Шож, хай і так. Але відповім вам на отсе строфою Щурата:

Не суди так чоловіка
Як судити може око,
Око бачить верхні хвилі
А жемчуг лежить глибоко!

— Гарна відповідь і гарна строфа а ще гарніша научка. Дякую за неї.

— Ну, я не хотіла давати вам наук, але якось так і не можу признати правди по вашій стороні, бо ви самі відчуваєте що не маєте її. Хто з нас не терпів в життю і не плив не лише проти филь, але й проти самого себе? Хиба наш пан управитель! Сей все у згоді з собою, поміркований, солідний, йому й ніколи не заманеться плисти проти филь!

Молодий священик спаленів і шепнув: Так се не він?

Розсьміялась.

— Ні, не він. Богатоб я дала за се, щоб се був він, бо здається мені що безпечно й добре йти би з ним у парі. Так не можу переломити себе! — „Не можу

забути, не гоїться рана!" — Тямите сі слова Франка? Не можу забути давнього і тому самотна, перейду життя. Смійтеся з мене! Перед зівсім чужим чоловіком зраджую свої тайни. Але знаєте, ви належите до людей, до яких чомусь відразу почувається довіря.

— Певно, певно. Я-ж мігби бути навіть вашим сповідником!

— Ну Отче, не іронізуйте. Я скажу вам від себе, що дивуюся, як ви могли піти на теольоґію і до того висвятились в целєбаті!

— Скажу вам знова: Чи ви знаєте що се примус? Бачите я мужицький син, спосібностей великих у мене не було, важко було перебиватись через „панські" школи. По скінченню ґімназії оставало мені або заручитись з якою багатою міщаночкою тай „студювати" права де в провінціональному містечку, або йти на теольоґію. О власних силах у Львові годі було вчитися: лекцій не трафлялось, життя коштувало суми-суменні, а голодному наука не хотіла йти в голову. Я вернув домів на село. Там вправді мали для мене все роботу, ну тай ложка страви за те була, але коли-б ви знали, що приходилось вислухувати за „панів дармоїдів", що місто на ксьондза йти тай жити у почестях й достатках, сидять по селах тай вдають мудрагелів і пусто хліб збавляють, що я подякував врешті за той хліб, тай пішов на теольоґію. Щож — думав я собі — всюди треба

трудячих і чесних людей, а священиків ще більше чим иншої інтелігенції, бо таки священик найбільше добра може зробити нашому народови, коли лише добра воля й охота у нього була. А працювати я хотів, хоч що правда і не вмів і не дуже був сильний.

— І ніколи ви не жалували, що пішли на теольоґію? — спитала Дарка.

— Ніколи? Ну сього не можу сказати. Часами жалував, та не того що пішов на теольоґію, а того, що мусів святитися в целебаті.

— Мусів? А се чому? Я уважаю, що в целебаті святять ся лиш ті, що або бажають високої священичої карєри, або знова такі що їх любов завела. А Ви, простіть Отче за мою сміливість, не виглядаєте мені ані на карєровича, ані на — ну якби то сказати, на —

— Нещасливого коханця — хочете сказати — засміявся о. Максим. Ви вгадали, я не є ні „штребер", ні „десперат" — а не женився, бо не було з ким.

— А се що знова за бесіда — обурилась Дарка.

— Ну, панно Дарцю, щож ви обуруєтесь? Таки справді не було. Розумієте, з напів освіченою міщаночкою я не хотів, з інтеліґентною панночкою боявся починати сватання, щоб не дістати гарбуза і не наїстися глуму, ну, так правду сказати ніяка панна голови мені на закрутила, тай я подумав собі, що менше горе жити самотним, ніж в парі з люди-

ною яка не розуміє і не любить мене а я її. тай, висвятився в целебаті.

— Ну, а новелю друковану у „Вістнику“ „Целебс“ ви знаєте?

— Знаю, чом-би ні? Та зі мною таке не трафиться. Вже ви будьте певні, що я радше занапастивби себе, чим кохану людину. Зрештою знаєте, менший се гріх перестати бути священиком, таж світ широкій, не кінчиться на Галичині, чим що дня брехати Богови й собі.

— Знаєте отче, я думаю собі, що чесним і щирим людям взагалі тяжко жити на світі — сказала задумчиво Дарка.

— А я ще думаю собі, що краща коротка розмова з правдивою людиною, яка нас розуміє чим навдовше життя в парі із жінкою, яка наших думок не поділяє. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

І до нині не знає о. Максим, що примусило його вмовкнути: чи Дарчині очі, що так глибоко, до дна душі вдивилися в його, чи те, що в тому її погляді не було ні крихточки пристрасти, ні капелиночки любови і тому він замовк, не кажучи більше ні слова. Але й до нині тямить, що по тій розмові він став уважати себе її невільником і що аж від тоді почав справді жалувати, чому він целебс. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Отаке згадував о. Максим при світлі каганця в малій сільській хатчині, сидячи над зшитком полинялих листків, записаних

рукою його коханої дівчини. І тягло його читати ті стрічечки і боявся починати, мов би знав, що гляне на нього з тих листків такий безмір болю, що і його загартоване війною серце, забється тривожно. — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Тут пан редактор почав нетерпеливитись. — Скрутив нове цигаро і подумав собі: Алеж очевидно, що о. Максим почне читати! Пощож тут такі ніжности із серцем, що буде битись тривожно і таке инше.

От, щоб я сказав: Краще було почати оповідання від сеї розмови Максима з Даркою, відтак дати кілька военних картинок, відтак побачення Дарки з Максимом в „землянці" відтак його розмови з нею, її смерть і т. д. Ну, так се булоби гарно і льогічно написане оповідання, добре переведена акція, добре обдуманий плян літературньої роботи і т. д. — Так як є, се часто неповязані з собою образки, вірвані розмови і т. д. Так, так пане редактор! вибачте, се не повість, се тема до повісти, так само як наше життя, се не життя а лише вічне шукання способів до життя, се рвання в долі, штукування в горі, се шукання раю а пробування у вічній млі, яка лише той рай заслонює. Так, пане редактор, читаймо „Листки" — записник Дарчин і радіймо — але й сумуймо з нею. — —
— — — — — — — — — —

ЛИСТКИ.

(Записник Дарки)

Часом огортає мене така радість а в души чую таке щастя, що здається, коли би пісня, що співає її нечутно ціле моє єство, у голосних та звінких тонах полинула в світ, то вона звеселилаб найсумнішого, а й найбільш прибитий горем мусів би засміятись веселим та безжурним сьміхом, на звук моєї пісні.

Та ледви почну її співати, то в ту-ж мить огортає мене сум і зневіра, бо не така виходить моя пісня, як я чую її у своїй души. І тому я не співаю, лише сама тішуся тією піснею та бавлюся нею в своїй уяві, та пещу свої вуха її чудовою мельодійністю, її звінкістю та красою. І тоді я щаслива, щаслива, щаслива.

Коли сиджу із ним у ясній хаті, коли бачу його любий та промінний зір, коли моя матуселька дивиться на нас щасливими очима, тоді би я співала, ой співала! То була би пісня такого щастя, про яке ще ніхто не чув! — — — —

— Та враз стають передімною сумні, безнадійні лиця обідраних бідаків, та враз я бачу голодні матері і діти, і чую брязк кайдан і несвітський плач і глум і прокляття, — а те все зливається в одну пісню:

„За віщо тобі таке щастя, а нам саме горе?“...

І так бренить без впину, без впину, без впину..

За віщо? за віщо? за віщо? — —

А відтак:

Щастя не вічне, бо й нічо в світі не вічне.

І тоді огортає мене безрозважний ляк і сум і зневіра. — — — — — — — — — — — — — — — —

Не питайте-ж ви мене, чому відрікаюся танцю та инших розривок молодого віку?

Ви знаєте балляду „Перстінь Полікрата?“ —

Ви знаєте, як той Полікрат хотів виплатитись Богам за щастя яким його дарили, тим, що вкинув свій дорогий перстінь у морськії филі...

Отак і мені здається, що відрікаючись усіх забав і втіх, складаю справедливости данину за те, щоби хоч часом мати в душі ту пісню щастя, та тішитись і пеститися нею.

Та я відчуваю добре — нерівну міру.

„За віщо, за віщо, за віщо?

А відтак:

Щастя не вічне, бо й нічо в світі не вічне.

І тоді огортає мене безмежний ляк, і сум і зневіра. — — — — — — — — — — — — — — — —

У літний, погідний день ми йшли з собою, сміялись та розмовляли.

Здавалося нам, що то для нас вдягнулось небо у такий ясний блакит, що то до нас сонце так любо сміється, що

то для нас прибралась земля у зелень гаїв та лугів, у щебет пташок, у легіт вітру, у пахощі бозу, конвалій та рож. Стрімкою та каменистою дорогою ми пнялись в гору.

А при дорозі, на великій площі, обведена довкруги білим муром, стояла святиня. Під тим білим муром стояло, то сиділо багато калік: хромих, горбатих та сліпих.

Коло самої брами, що замикала мур, стояло їх двох.

Перший, молодий хлопець придержував рукою скрипку, а другою поводив смичком по струнах. І лилися, сумні мов сльози, тони побожної пісні, та плили у дальну даль, аж там ген до неба, куди здавався сягати зір його сліпих, широко отворених очей.

А другий, старий стояв і слухав. Був одягнений в брудні, погані лахи, під пахою держав поломану скрипку, руки мав зложені мов до молитви. На його лиці малювався неземний захват, а великі, білим більмом закриті очі з натугою вцивлялись кудись. Здавалося слали аж в небо подяку, що дозволило послухати музики, та рівночасно і слали страшний, пекучий докір, чому не дало і йому самому тої єдиної втіхи · сліпого: уміння грати?

І так стояли вони під білим муром святині, у ясний, літний день, один у натхненню артистичного пориву, другий у екстазі артистичного подиву, та сліпи-

ми очима вдивлялись в чудову, для них закриту далечінь?

А ми ішли з собою, говорили, сміялись і вмовкли;. . . та довго, довго ще чули ту побожну пісню, і бачили артиста і аматора — обох, що не для них були ті радощі життя, та ясне світло дня, котрим ми любувались. — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — Як же давно я не писала... І тепер паде перо з руки, не в силі написати страшної правди: Він не мій. Знаю се певно. Звернув мої листи і написав коротко: „Прости! Забудь мене. Важко мені се писати, та так мусить бути. Ти не була-би зі мною щаслива!“ — Який же він добрий, як дбає про моє щастя: Як щиро радить: Забудь мене! — Добре, добре, буду забувати, але якже важко і сумно мені. Чому доля бере з моєї дороги все любе і миле мені?
— — — — — — — — — —

Тебе нема. Я жду. — Цілою силою своєї любови кличу до тебе: Прийди! — На дворі дощ, грають ринви, плачуть шиби, вітер рве листки з дерев тай кидає в болото, беззоряшна, темна ніч глядить в моє вікно, а я сиджу сама.

Як добре було-би тепер сидіти з тобою, тихо, у німій задумі, відчувати твоє сильне рамя побіч свойого і мріяти про нові, незнані роскоші. Як любо булоби глядіти в твої добрі, нескінчено сумні очі і пити з них любов, мов квіти оживляючу росу. Як мило булоби слу-

хати твоїх тихих, палких слів, мельодийних, солодких, єдиних. — Світ ішовби ходором, земля крутилабися, серце билобся від роскоші і туги. — Добре булоби нам із собою, як бувало давно і чого я ніколи не забуду.

Нема на світі таких слів, щоби виповіли всю тугу мойого серця. — Так страшно тужу за тобою! — Великою тугою квітки за сонцем, риби за водою, милої за милим, тужу за тобою. Немов спалена спрагою пустеля, жаждуча хоч крапелиночки дощу, так жду одного погляду твоїх очей...

Немов голодний на кавалок хліба, так жду стиску твоєї руки, та слова із твоїх уст.

Не маю більшого бажання на світі, як те, щоби ти любив і кохав мене, щоб ти був моїм, моїм.

Минають літа а з ними росте й моя туга. Чим далі несе мене життєве море від вимріяного та викоханого раю, тим більше тужу за тим втраченим раєм, тим більше я рвуся до нього, тим важче мучуся.

О мій єдиний, як жеж я тужу за тобою. — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Ти кажеш, що вже не зійдемся
Що навіки вже ми розійшлись,
А однако ти ще не забув,
Як ми щиро любились колись.
І ще тямиш любий чар весни,
І ще тямиш зелений розмай,

Як на світі був ти мені всім,
Як ми мріли про наш тихий рай.
Ти кажеш, що манить тебе
Уже инший, радісний вірей, —
А однако ти ще не забув,
Ні уст моїх, ні моїх очей.

— — — — — — — — — —

Забудь мене!

Коли розсвіт весняного ранку загляне в твоє вікно, коли сонічко засміється до тебе усім своїм промінням, коли розвиваючись дерева запахнуть тобі весною — тоді не споминай, що ще так недавно ти все будився зі сну із думкою про мене — і забудь мене, забудь... —

Забудь мене.

Теплий, літній вечір злітає на землю, сонічко криється за горами, небо міниться пурпурою та фіолєтом — відтак темніє, темніє, темніє. — На небі вказується зірничка, срібнолиций пливе облаками, а зорі мов ясні свічечки мерехтять та грають промінням. Росою стелиться тужний звук сопілки і шепіт листків на деревах а толокою біжить дівчина і доганя її стрункий юнак. Вона втікає швидко, та він доганяє ще швидше. Ось, ось вже має її, вже спіймав і міцно, міцно стиснув її руки в своїх. На їх устах щасливий усміх, в очах любов. Чи знаєш милий хто се?

Забудь мене — забудь.

Коли за твоїм вікном гне вихор безлисті дерева, коли за твоєю стіною плаче та стогне осіння негода та ніч і же-

нуть небом понурі, грізні хмари і хлюпотить дощ ти не споминай привітної, білої хатини, не споминай ясного світла і лагідного тепла, не думай про дівчину з червоними устами — і забудь мене, забудь!

Забудь мене!

Зимова неділя. На деревах іскриться іней, біліє сніг, ясніє день, на вулицях міських життя і сміх і радість. Іде собі юнак, іде собі дівча, стрічаються, витаються, весна у них в очах. І йдуть разом на прохід, ведуть розмову веселу і любу, і добре їм і щасливі вони. Чи знаєш милий хто се?

Забудь мене, забудь!

— — — — — — — — — —

— – — — Чи знаєш, за що я так тебе люблю?

Коли ти пізнав мене, моя молоденька душа ще лиш будилась до духового життя. Ти полюбив її, леліяв її та пестив, вказував їй високі змагання і стремління та робив з неї добру, лагідну, а горду і неподатну.

І тепер, коли я втратила тебе, хотіла-б вдержати свою душу такоюж доброю і гордою як була та, котру ти любив. Та тебе нема і вона, милий, темніє і сповняється злобою, бо їй забрали все, чим вона жила — твою любов. – —

— — — — — — — — — —

На мойому столі китиця зівялих, пільних квітів. Колись були вони гарні, пишались свіжістю та запахом. Нині у них

схилені, сумчі головки, повяле листячко і запах смерти. Не гарні вони, ані не втішають очей, та про те я ще не хочу їх палити.

Не знаю чому, та якось мені жаль те, чим перше втішалась та веселилась, кидати на смітник, щоб його толочили байдужі ноги та шоб воно звільна і погано розкладалось. Тому майже ніколи не кидаю, лише палю зівялії квіти. Та якось мені жаль отсих моїх квіток. Зриваючи їх, я мріяла про нього, про те, щоби він був зі мною, щоби говорив до мене та дивився на мене. І мені було солодко та любо. І здавалось мені, що ті квітки, які схилялись мені під ноги та вистелювали доріжку, куди я йшла і радували мої очі, се були його коханії слова, що се з кождої квіточки звенить його любий голос.

Так мені здавалось у весняний, теплий вечір, коли сонце заходило поза гори, а я зривала квіти та укладала в китицю. А відтак дома поклала їх у воду й раділа, що вони такі ясні і так дуже, дуже солодко пахнуть.

І тому не можу я палити ще моїх квіток, бо-ж в них вплетені мої думки про нього. — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Сумно мені!

Хоч стіни хати ясні і білі, хоч довкола мене люди рідні і добрі, хоч квіти на вікнах зеленіють та веселять око, сумно мені!

Рій важких, безвідрадніх дум обняв

мою молоду душу і наводить давні, любі, незабуті хвилі і мучить до нестями.

Якби я могла всю тугу свойого серця виспівать словами, то повсталаб така сумна та жалібна пісня, мов звук похоронних дзвонів. Та по що кому сумних пісень? Чи й так не досить суму та горя на світі?

Я хотілаби кинути у світ пісні-квіти, а можу подати лише співанки сльози і тому буду мовчати про свій жаль.

Ой де мені подавати кому квіти, ой де мені?

Мене колисали до сну гірські, шумні вітри та смутні, мамині співанки. Малою дитиною не бачила я вколо себе вольних, просторих ланів филюючих збіжем, ані левад з повению зелені та квітів. І небо, що сяло над мною, не було ясне та безхмаре.

Я бачила замість ланів високі гори, котрі близше то темно зелені, котрі дальше то сповиті снігом та млою. І ще каменисті зарінки і пісковаті горбки, на яких не дуже хотіла родитись навіть мандебурка.

Я виросла в гірськім, сумнім селі. А відтак лягла поміж мною а тим селом могилка і камінний хрест. І тінь від тої могилки і того хреста така довга і смутна, що через неї виднокруг мойого життя вже ніколи не розпогодиться.

А відтак почала я жити в місті, та не дитинним, щасливим, ані міським весе-

лим, лише своїм життям думск, бажань та мрій.

Не бачила я й відтак ані зелених, вільних просторів ні гордих гір ані синього, безхмарого неба. Обставини так складались, що не мож було. Та в моїй души були відбиті давні, прегарні хоч сумні образи природи і вони мусіли мені заступити одностайну тепєрішність.

Із людьми я не стикалася близше. Веселого їм подати я не могла, сумного не хотліла і жила сама.

Сірі, брудні мури міста, обдерті жидівські хатки, порох, болото або розтоплений сніг, по дорозі кілька байдужих поклонів та поздоровлень — далі робота і турбота та кілька ясних, чудових хвилин, і се все моє життя. Тому мої пісні не ріжнородні, не ріжноманітні а сумні і довгі співанки, мов сльози сироти.

Я знаю, що нема нічо веселого, ні сильного в моїх співанках, а однако мушу співати. Се-ж одинока радість мойого молодого життя, коли можу хоч сумно співати.

Линіть сумні, тужні слова, може ваші молоді крила зміцняться в лету, досягнуть аж до неба, принесуть мені його блакитні плахтинки, засіють те небо зорями або освітять сонцем і круг мойого життя стане барвистим, зеленим лугом.

І може ви мої слова наберете в себе сили та чудової мельодійности, може греміти мете мов боєвий зазив, може

розлетесь сріблистою филею сміху та любих слів.

Я буду сподіватись. — — — —

Немов кайданник свої тяжкі кайдани, так волочу за собою давні спомини й мрії й тягтиму їх за собою здається до смерти. Немов бідний мандрівець в пустині, що біжить за образом чарівної, зрадливої фатаморгани, так я іду за образом невловимого щастя і йду і далі і далі в пустиню і не знаходжу нічого, крім жаркого піску, що засипує мої очі. —

Тепер повинноб бути так, як у всіх романах. Він повинен пізнати, що тратить, коли покидає таку горячу любов як моя і знова вернутись до мене. Так щож? Писати до нього? Просити його? Се неможливе! Він любить иншу, певно якусь добру, гарну, миленьку дівчинку, любить її та ожениться з нею. Так, так, — а тоді що? Для нього щастя, а для мене могила? — Ні. могила ні! Тепер більше чим коли, ні! Треба мати силу жити дальше. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Він оженився! — — — — — — — — — — — — — — —

Давно-давненько я вже не писала. Про що мала писати? Жалітись на долю, нарікати на нього? Щож се поможе? Зрештою, починаю звільна звикати до сього, що він вже ніколи не буде мій. Коби лише ніколи не стрічати його, то

з часом затреться образ його в моїй памяти й уяві на віки, на віки — — — — — — — — — — — — —

Я бачила його вчера.

Його й її.

Легесенький сніжок падав, я йшла міською дорогою в якімось празничнім настрою, який мене все обнімає, коли паде перший сніг. Біленькі пластинки снігу ніжно пестили мене, вкривали моє темне вбрання, а мені було якось так любо, спокійно, як вже давно, давно.

В тім проти мене почала йти пара людей. Обоє високі, молоді, йдуть під руку і весело розмовляють. — Пана, я спізнала. То він. Та сама струнка, висока стать, те саме чорне волосся, тіж темні, глибокі очі — і сумні уста. А вона — ясна, мов берізонька біла. Личко біленьке, очі блакитні. Одягнена в елеґантний, ясний зимовий костюм, мов модна царівна зими. Хилилася до нього, та при тому стріляла оченятами на всі боки, але вона ще така молоденька! І він її любить, то все вибачить.

Ми порівнялися. Його очі займились мовби вогнем, зняв капелюх і вклонився, а пані защебетала:

— Хто се, ся пані? Якась незнайома мені...

Що він їй відповів, сього не знаю, бо не чула і не слухала. Знаю лише, що в тій хвилі здавалось мені, що земля розступаеться під моїми ногами, що чорна пітьма огортає світ а я лечу

в пропасть. Голова товчеться по каміннях — та не розбивається, хоч се булоби для мене найбільшим щастям — коли-б вона розбилася, бо я вже не відчувала-б нічого, нічого.

Та так було лиш одну хвилину. Пригадую добре, що я зівсім спокійно зайшла до дому, випила підвечірок, навіть цілком свобідно жартувала. В серці звеніла одна пісенька —

Все скінчене, все!

А відтак почався в моїй душі бунт.

Неправда, неправда! Що скінчене? Те, що він зі мною не ожениться? Що ніколи не назве мене своєю жінкою, а я його мужем? Так щож? Нехай! Може так і добре! Може я не дала-б йому щастя як би була його жінкою, може ми однако мусілиби були розходитися з гнівом в души а той гнів притємнюваваби наші спомини. О, бо спомини наші! Бож його уста перший раз до мене прорекли слова: „люблю тебе“, бо його рука першої моєї руки шукала, щоби вмлівати із щастя в устиску, бо його очі вперше до моїх слали лискавиці щастя і в моїх шукали відповіди на ті блиски. І всі ясні мрії та думи, все найгарніше, найвище чим людське серце бє, запалив він у моїй души — і сього мені ніхто не відбере. Ніяка його жінка, — хочби він і тисячу разів з нею повінчався. Здається, що се навіть справедливо так, як сталося. Правда не знала я і не знатиму щастя такого, про яке мріє кожда дівчина. Самотно,

в тяжкій праці зійде мій вік. Але моя мрія, моя чарівна мрія про щастя, та спомин ясних хвиль кохання буде мене вести все далі й далі і не дасть впасти у життєве багно. Я знаю, що се не легко мені дасться, бо я лише слаба людина, — але буду трібувати — поборемось! — Таж сонце так гарно сяє і сніг блестить і небо синіє — і — мій милий чорнобривий другу цілує та до серця пригортає — чиж се не рай мені?! — А однако не можу тепер сказати, що не хочу жити, бо воно булаб неправда. Чим більше доля гне мене до долу, тим прямійше держуся і не хочу податися.

Хоч в серці сум, розпука, біль,
Нехай уста сміються, —
Нехай на глум недолі злій —
Веселі пісні ллються.

Най ллються пісні мов ручай
Огнем сіяють очі, —
Хоч в серці сум, розпука, біль,
І жаль темніший ночі.

Та не подамся ще тобі
Недоле люта, злая!
Ти сильна, тай я не слаба,
Стара ти, — молода я.

Від тисяч літ ти гнобиш світ
Зневіру засіваєш,
Та юних, сміливих сердець
Таки не поконаєш.

А я ще хочу в світі жить
Бороться, побіджати,

Не в резіґнації туман —
Серденько сповивати.
Бож все на світі має свій
Початок і свій кінець,
Скорше поляже, чим втече
З борні всяк' смілий борець!

— — — — — — — — — —

Так, так, записую свої враження, свої переживання, ба, навіть вірші складаю про незломного борця, а серце болить, а серце щемить, а серце розривається. — — — — — — —

— — — — — — — — — —

Хотіла-б я, щоби колись, уже по моїй смерти віднайшов хто отсі листки. — Аби сів у теплій, півтемній хаті, якої частина була-б освітлена ясною лямпою, щоби сів і читав. Аби вчитався в кожню стрічку, порозумів кожню гадку і не ганив, не судив, лиш аби своєю чуткою душею порозумів глибину болю, що силує писати отсі слова.

Нераз схопивши голову в руки, згадую всі ясні мрії й думи, що ворушили мою молоду душу. Думки, що навіки розбили мій спокій, що відобрали мені щастя вдоволення своїм буденним життям, що наповнили серце отруєю нездійснених бажань та стремлінь. І згадую, як від малої дитини бажала я стати славною артисткою або поеткою, гордощами рідного краю й народу. Бажала своєю славою „згорнути весь луг до себе!"

Ей Боже! Який мені жаль тих хвиль! — Тоді я ще могла мріяти про те й на-

діятись, що колись здійсниться. Тепер, ха, ха, ха, — я маю бути славною поеткою, гордощами рідного краю?

Живу лише споминами. Давними, ясними, чудовими. Споминами про минулі літа. Теперішність — сіра одностайна, що ні вбиває, ні ростить — лише вялить. Не хочу годитися з нею; бажаю зміни — але дарма. Я ненавиджу слова „дарма", а мушу його часто повтаряти. Бо головою муру не розбити! І сього ненавиджу! По мойому — або розбити мур, а коли того не мож, то хоч голову. Але я лише словами така відважна. А на ділі — то далеко до сього. — І за отсе ненавиджу себе. Бо жию, хоч не хочу жити — тому що не можу жити так, якби хотіла. А не маю відваги вмерти. Вяже мене із землею ще багато дорощих мені понад все, здається тепер і понад любов річей. Сі речі, се не лиш моя шкільна, але й літературна праця. — І за отсе ще більше ненавиджу себе. — Бо коли так, то чемуж та дороща мені понад усе праця, не стане понад усе, не заступить бажання любови та не дасть спокою души? Ненавиджу себе за се — а однако дорожу собою. Се той самозаховуючий інстинкт звіряти, що дбає про себе одиноко тому, щоб вдержати життя, бо се дуже важне спати, їсти і деколи радіти! — Ненавиджу себе! — Страшно то ненавидіти другого, страшніще — на папери — самого себе. Власне на папери. Бо коли-б на ділі, то відразу все скінчилобся.

— Але мені жаль життя! Я-ж так гарно живу! Вже другий рік (поза своїми школярами) ні з ким не бачуся, майже нічого не читаю (бо не маю часу) і нічого не виджу. Отже се все доказує, що мій талан розвинеся! — Маса вражінь, прегарні види, палкі займаві розмови, вони сприяють розвоєви талану. Ще й як! Але мож обійтися! Огород з капустою, і хата коло котрої майже нікого не видно, раз на тиждень число часопису, часом декілька фраз розмови і досить. Чи-ж не в такій кузні куються таланти? Гай, гай! тож і я вже нічого не хочу, — хиба тепер спати. — — — — — — — — — — — — — — —

Боже мій! на що я вже сходжу? До чого сі безсилі, безумні слова? Чи я вже мушу й погорджувати собою, не лише ненавидіти себе? Чи-ж лише одна я так живу? Чи моє життя не гарне в порівнанню з життям иньших людей? Та врешті, хай і гарніще а я однако ненавиджу свойого життя! Що мене обходить, що й другим зле діється? Чи мені від сього лекше? І знова чи не кожному його „я“ найдороще? Здається, що так. То лише такі дурні півголовки, як я колись була, мучаться таки справді „висшими питаннями“ загального щастя, передумують над тим, с. з. переливають з пустого в порожне, втопають у пустих мріях і затроюють собі життя. Хотіла сказати „другим“ та зупинилася. Пощо повтаряти утерту фразу, коли й так ніхто

не вірить, аби кого обходив другий. Кожний передівсім для себе і за себе. Врешті, се все пусте і дурне! Досить вже сього.

Чудово! Я, як бачу, починаю розпускати крильця до лету! Чи не ґеніяльні отсі мої елякубрації? Просто велитенські! Який прегарний стиль! Яка сила нових думок і чуття! Ну, та вже досить глузувати із себе! Я лише цікава, на що то кому сього, аби ми жили на світі і так мучились? Я сього зівсім не розумію.

Господи, я шалію! Але за що се в мене така вдача, що мушу вічно думати про горе сього життя, чому не можу бути весела? Чому в моїй душі часами така безконечна пустка і стужа? Здаєть-ся мені, що я вже не належу до сього світа, таке якесь всьо обоятне мені. Хочу зміни на краще чи на гірше, най вже буде як хоче, але хай вже раз скінчиться отся мука. — — — — — —

Отже мені ще не всьо обоятне!

Нині ранком вийшла я в дорогу. Сніг майже по коліна, зверха сипле сніг навколо сніг і біло, біло, біло. Та не знаю, чи є для мене більша приємність, як бристи таким мягким пухом, втопати в ньому, відчувати як падуть його пластинки, так ніжно і так ласкаво, як засипають всякі людські сліди і мій власний слід. Як хочуть цілого присипати, вповити, укрити собою, до сну вколисати. І тишина безмірна, безконечна. Нічо, лише легке звонення в ушах і білий сніг і

зимне тепло і біло і мягко і біло.

Так іду собі, білим снігом бреду сама одна, нікого не бачу і не бажаю видіти, бо й нікого нема. Лише далеко, далеко мріє якась жіноча постать. Бачу, що вийшла з тої малої хатчини, яка дуже негігієнічно побудована, бо майже ціла в долині. А коли на дорозі вода, то і хата у воді. Отже іде та жіноча стать, зближаеться до мене і я розглядаю її. Жінка середніх літ, середньої краси та останнього достатку. Ніби в хустці кафтані і спідниці, має навіть якісь черевики на собі, та вони вбуті на голобіски. Не знаю, чому родиться в моїй душі питання: „Чи вона також тішиться, що може бристи сим мягким снігом?“. Впрочім вона здається не думає про те, що любить а що ні, бо у неї на рамени пилка від різання дров. Чоловіка виправила певно наперед, аби де винайшов роботу, а сама попрятала в хаті, обійшла діти тай кури і вибралася з рештою майстерства помагати чоловікови в роботі. Не знати про що вона тепер думає? Чи про те, що пухкий сніг щіпає за литки, що вони відтак порапавіють та посідаються і будуть боліти? Чи про те, чи вже є робота, чи про те, що діти роблять? Певно мучать найменьше, щоби воно сплакалось тай заснуло, бо тоді й вони будуть могли любуватись пухким снігом. Повбираються гарно: Ясь поверх сорочки в татову стару камізольку, Рузя завяже під шию мамину спідницю а餐 Каролько вбере татові

літні, мулярські шкарбани. Отак вийдуть на подвіря, будуть гребати в снігу печерки, кидати в себе сніговими кульками, битися і плакати. Тай що хвиля будуть вбігати в хату тай знова вибігати, тай будуть виглядати мами. І на полудне і на підвечер а діждуться аж у вечір. І тата і мами. Мама прийде наперед, буде варити їсти — юшку з бараболь; запах юшки буде дразнити голодне піднебіння дітей, вони попросять їсти та не дістануть, бо треба ждати на тата. А як тато прийде пяний, то ме сваритись, розливати юшку, бити маму і клясти дітем. — Найби кляв — нічо не станеться, привикли; найби бив — присхне! Та найби не розливав юшки — бо шкода. Ліпше аби лишилась на завтра, на снідання.

Відтак зможе всіх сон і ляжуть спати. Та дитина буде пищати в колисці, діти будуть кашляти, а старий кричати ме, що не дають спати. —

Отаке певно вона думає. Та най собі думає! Що се мене обходить? Вона мені ні брат, ні сват. Не винна я тому, що вона бідна і що в неї чоловік піяк. На що за такого йшла? І взагалі, на що йшла? Не ліпше було жити самій? Сама собі винна!

Але чого моє серце щемить? Що йому знов? Що?!? „Хто зна чи вона не щасливіша за тебе? Має чоловіка, має діти, має своє рідне гніздо — а ти що? Бездомна птиця! — таке каже моє мудре серденько. — Овва! Має чоловіка,

що пе і бє! Має діти, що мордуються між собою. Не має в що вдягнути дітей і вони простуджуються, тай кашляють. А я собі вільний птах. Та що з того? Вільний та чи щасливий птах? Бездомний, безрідний, одинокий.

Ет, ліпше було не зачинати сього писання, ніж до такого дійти. Що се? Я починаю квиліти? Ні, сто раз краще та ґупа байдужість, чим сі жалощі над бідними людьми і ще більш над самою собою. До чоґо се? — — — — — — — — — — — — — —

Коли часом в безсилі впадуть руки і змучена голова хилиться на груди, а думка, мов безкрилий птах, що бється об стіни клітки, товчеться в зболілому мізку тай бажає на віки вмовкнути, тоді стає передімною наша біла, маленька хатина і ви мої дорогі, над усе кохані та любі. І стає перед душею ясний, тихий ранок, та довга, вузка стежина, якою виходжу у свою дорогу, а на воротах Ти, сонічко моє, матусенько рідна. І стають перед душею Твої ясні, безмірно добрі очі, якими глядиш за мною, коли йду в свою дорогу. — І тоді набираю знова сил до праці і нове завзяття кріпить мене та каже йти все далі й далі і трудитись — до загину, щоб бути гідною донькою, такої як ти, матері. Але матусенько, важко мені жити і йти все самій проти вітру, бо втома і зневіра вялить мене і мучить до нестями. — — — — — — — — — — — — —

— Ще одно могло-би вилічити мене. Хотіла-б я одної, гарної днини перебратись в селянську одіж, тай втечи від свойого життя, повного рефлексій, сумних думок та спогадів. Хотіла-б піти десь далеко в гори, або на збіжеві, безмежні лани, в поті чола заробляти свій хліб, співати з повної груди, спати мов убита від смерку до світу і знати, що моє життя потрібне людям а головно мені. Не є се слова пережитого старця, бож я ще майже не жила так аби пережитись. Чаші із життєвими роскошами ще не тикали мої уста. — Життєвих засобів у мене сила, та при тому охоти до життя дуже мало. Та здається мені, що якби з місяць пожила сільським, мужицьким життям, тай по мужицьки працювала, то певно набралаби охоти до життя. Але — але — цікаво би то бачити мене, якби я доїла корову, я, що боюсь близько до неї приступити, або, якби жала цілий день в скварі сонця, коли, як лише годину побуду на сонці, все розболить мене страшенно голова. Ну — але бо то я пишу! Нема в мене одної думки, якої не висміялаб друга. Я здається, вродилась на критика, що ніколи нічо доброго не знаходить в самім собі. Та се ще не велика біда. — Отже далі. Мужицька праця не для мене, хоч одиноко працю хліборобів уважаю за потрібну і найконечнішу для життя людства. Як нераз порівняю важку, мужицьку працю з роботою ріжних премудрих панків, що горду-

ють мужиками, то огортає мене страшенна лють. І дивуюся, що робучий люд терпить всі свої кривди, що не потрясе вже раз могутніми плечима, на яких держить світ неправди і неволі, світ, що дає йому лише працю, муку і сльози, а його гнобителям багацтво, уживання та втіхи, що не потрясе ними тай не скине із себе тягару, а терпить і терпить тай мовчить.

І коли я ще хочу жити, то лише тому, що бажаю всі свої сили віддати для добра дітей робучого люду, навчаючи їх шанувати важку працю їх батьків і розуміти, яка страшенна сила лежить в єдности та свідомости робітників і селян. Вправді наші тай не наші патріоти та політики кажуть, що не далекий се вже час, коли робучий люд зрозуміє, що його життя і праця зівсім не менше вартні від праці всіх, що мають себе за мудрих, вчених і т. д. і погорджують „неотесаними мудями“, та я кажу, що й неблизький. Правдиво вчені і мудрі знають, що всі люди на світі брати, отже ті, котрих доля поставила вище, повинні боротися за краще життя покривджених, коли не хотять щоби справедливість сказала колись своє слово — не дуже солодке, як не їм, то їх дітям і внукам.

Комусь, що каже будьто би чоловік був творцем свойого щастя, слово „доля“ видасться дивним, бо „долі“ ніякої нема, є лише воля сильного чоловіка, котрий кермує обставинами. Та я сього не при-

знаю. Берім таке звичайне: Батько мужик має двох синів. Один з них спосібний, другий тупий. Обох дають до школи. Спосібний вчиться, іде до ґімназії, кінчить її, обертається між культурними людьми, набирає оглади і охоти до умової праці, вчиться дальше, стає „паном депендентом адвокатським“ відтак дром, меценасом, власником камениці, директором ріжних інституцій і т. д. і є „визначним діячем і патріотом“. Другий, тупіший, кінчить заледві четверту клясу, притому пасе гуси, телята, корови, відтак впрягають його до плуга, відтак іде до війська, ну відтак жениться, ґаздує, ґаздівство не ведеться йому, задовжуєтся. Жид купує його хату на ліцитації, він стає зарібником, бідує і т. д. Деж тут власна „воля“? Сеж „доля“ а не що инше, що один мав життєвих спосібностей та енерґії, — ну візьмім навіть „волі“ більше чим другий. — Коли-б не було судьби а лише волі було треба, то певно, що всі хотіли-б бути щасливими, багатими і мудрими, а ніхто не хотівби бути бідним, темним та нещасливим.

Біда лише в тім, що не кожний з однакими таланами приходить на світ і не кожний до одного доходить, мимо своєї найщирішої волі. Отже тим більше всі ті, котрим краще живеться, бо їх доля вище поставила а хочуть мати право називатися людьми, повинні відчувати нерівну міру і як мога старатися влагіднювати пропасть, що ділить вибранців долі,

від покривджених. -- — — — —
— — — — — — — — — —

Кільки разів пригадаю собі на одну бесіду Стефаника, то все причувається мені пісня колисанка, що співає її стара мати мужичка заколисуючи до сну свойого наймолодшого сина. То по її лиці снуються сумні тіни не раз знівечених надій, а з її грудей добувається тиха співанка, звільна, з великою вагою та з великим болем.

І в тій пісні не звенить ні одна весела нюточка, ні один срібний голосок. А нута колисанки:

Ой лю-лю, лю-лю
Ой лю-лю-у-лю-лю,
Ой лю-лю, лю-лю, лю-лю, пливе повагом, звільна та пливе без кінця. Часом цілий вечір і цілу ніч.

А я чула подібну промову. Вона не блестіла словами-хрусталями, не розсипалась перлами-самоквітами, не звеніла мов голос срібних дзвонів, не плила могутньою та бурливою ріксою.

З трудом та вагою, слово за словом добувалась вона із грудей бесідника і здавалося, що він цілий надмір болю, який кипів у його души хотів вилити у тих своїх словах.

Чи я пригадую всі? Ні, всіх не маю в памяти, та частину так, немовби вчера чула:

„І ще нині в тисячах хат мами гойдатимуть колиски та приспівувати своїм дітем до сну співанки. А відтак виростут

ті діти тай мами вішлют їх у світ, до школи. І підут ті діти і забудут ті співанки тай ті руки, що їх гойдали, тай підут служити на чужі ниви, тай станут кланятись чужим богам тай кривдити тих, що їм дали житє. І така то мужицька доля“.

Ні, то треба було чути, як він те говорив! Та чи я потрафлю сказати як? Чи вдам виразити, що було у сих його простих, сумних словах, а що звеніло в його голосі?

Та мені здавалося, що він от-от заридає, а за ним заридають і всі ті мужики, що сього слухають.

Заридають, заплачуть, з розпуки кричатимуть за всі свої кривди та болі. За те, що деякі з них вже втратили людську гідність, що богато з між них безхарактерних, бо вони більш цінять своє черепаше життя, ніж боротьбу на життя і смерть та навіть не здають собі справи із того.

Та ні він, ні вони не ридали, ані не кричали з розпуки. Якась внутрішна, невидима, страшна сила наказала їм мовчанку

Так часом руді, градові хмари покриють блакит неба і висять над землею страшні, грізні, понурі, з велитенською силою нещастя у свойому нутрі. Та довгий час не видно ні лискавиць, не чутно ні грому. навіть капелька дощу не спадає. Бо здається, що коли-б лише крапелина зважилася впасти, тоді загуділаб буря-гураґан і ціле пекло сказалоб своє слово.

І тому у воздусі така тишина і страшний вижидаючий супокій. І тому не спадає з хмар ні крапелина і тому не плине з очей ні одна сльоза, а на устах конає в болю останнє, пекуче слово, — недоспівана пісня колисанка і ой лю-лю, лю-лю.

— — — — — — — — — —

Читаю се і дивом дивуюся. Що мені сталося? Чи я вже покінчила журитись тай сумувати над утратою милого, що починаю фільософувати над недолею робучого люду? Але-ж се чудовє! Бо може й я по довгих, довгих днях відзискаю спокій душі, возьму свої нерви в міцні руки, тай скажу їм: Доволі вже химерувати. Нехай і ми подумаємо про инших а не лиш про себе! — — —

— — — — — — — — —

Колись тут іду я містом і, дивлюся і очам своїм не вірю. Іде проти мене моя подруга, Еля М. — Іде собі така жвава, всміхнена, веде за руку „великого“, може трилітнього сина і скрикує: Дарійко, се ти, чи мені лиш так привиджується?

— Я, Елю, я, — кажу. — а ти що пораблявєш в нашому преславному городі, та ще й в товаристві такого бравсго козака?

— Ну, ми тут з „авансом“ перенесені! Значить: З тимчасового, надетатового, стало моє чудо, себ-то мій чоловік, тимчасовим, етатовим при міській школі на передмістю і я тепер вже великоміська пані!

— Віддавна? питаю.

— О, вже від двох місяців! Та що ми тут серед дороги балакаємо? Ходи зі мною до нас, ми тут недалеко мешкаємо.

— Не можу Елю, з радої душі зайшлаби, та спішуся, бо їдемо сейчас спільною фірою на село, се-б то на посаду. Я бачиш, частенько навідуюсь до своїх додому, звичайно пішки, та що нині є оказія, гріх булс-б пусто черевики дерти. Ну, тай пакунків не в силі я так далеко в руках нести. Прощай Елю! При найблисшій нагоді навідаюсь до тебе. А зайди, прошу, до моєї матусі! Мешкаємо: Гетманська, 41.

І ми розпрощались. — — — — — — — — — — — — — — —

А однак нескоро я зважусь піти до Елі. Боюсь розпитувань. Вонаж знає про те, що я мала виходити заміж і певно спитає, чи в мене вже по весіллю? А я, мій Господи, не в силі ще обоятно говорити про своє важке горе. — — — — — — — — Який же гарненький синок Елі! Як-же я жалую, що хоч раз не поцілувала його. Та боялась я, що розплачуся і дитину злякаю і Елі буде немило, тай почнеться розпитування таки на вулиці. А я, мій Боже, мій Боже! Коли забуду своє горе важке, безпросвітне? — — — — — — — — — — — — — — — — —

І знова майже місяць я не писала, бо не мала нічо цікавого записати. Та вчора зважилась я зайти до Елі.

Застала її в кімнаті, як возила дитинку у візочку. Така гарна її дівчинка синьоока, ясноволоса, білесенька. Та хлопчик мені більше до вподоби, бо чорнобровий і чорноокий. Сидів біля низенького столика на стільчику тай рисував коня. Коли я війшла і витаючись з ним подала йому руку, сказав „цілю луці, але я вас не знаю“,

— Ще будеш знати, — сказала Еля, ся пані, то мамина товаришка, така люба, як тобі твій товариш Дорко.

—Мамо, я піду до Долка, плосу мене пустити!

Еля хвилину завагалась, відтак сказала: Прошу Тебе Дарійко, повози хвилину ту пустійку Аню, я лише отворю йому двері від паньства Оленків, наших сусідів через сіни; нехай побавиться з Дорком, а ми свобідніше порозмовляємо.

Я станула в пальті і капелюсі побіч візочка, Еля вийшла з Ромком, а маленька Анечка витягала рученята до квіток на мойому капелюсі тай лепетала тя-тя-тя.

Двері рипнули і війшла сміючись Еля.

— Нема тя-тя, клич ма-ма, донцю!

— Деж тато? спиталась я Елі.

— Пішов за ділом, за громадським ділом, — відповіла Еля, та в тій-же хвилі засміялась так весело і безжурно, як колись в школі. Біда з сим татом. Все у нього то школа, то каса, то бібліотека, а ти жінко сиди дома, тай жди.

— Нарікаєш Елю? То чому ж не привяжеш його до себе та хати шовковими путами?

— Ну, як се в тебе поетично: шовковими путами! Ні, бачиш! Привязувать вже-б я нікого не хотіла, а тим менше чоловіка. Тай врешті пішов за громадським ділом. Але роздягайся Дарійко і не думай скоро втікати. Коли-б ти знала яка я рада — що тебе бачу і можу говорити з тобою! Оповідай про себе, про своє життя на селі, про свою працю. Читала я, навіть я читала! твої поезії „З пісень любови“, дуже мені подобались.

– Дякую за ласкавий суд. Та кажи що про вашу працю в місті, тут-же читальні, бібліотеки, то-що.

— Ха, ха, ха, — засміялась Еля. — Я бачиш сиджу, чи там живу вже третий! місяць в місті, але мало що більше держиться моєї голови, як наш тятя, наш „Ломан“, ну тай отся пуста Аня. Подиви-но лише, що вона виробляє!

Малесенька Анечка бавилася своїми ніжками і конче хотіла впакувати одну нозю до пися. На жаль, се їй не вдавалось, тож вона на хвилю переставала, вимахувала рученьками, кричала ля-ля-ля тай знова бралася за свою важку задачу: хотіла з'їсти свою нозю.

— Е, паннунцю, сказала Еля, ви відай голодненькі, їстоньки хочете. Зараз, зараз мама дасть, зараз.

І Еля скоренько розіпняла блюзку тай дала своїй доні їстоньки і питоньки.

Повненька, кругленька Анечка вхопила цицю губоньками і пила тепленьке, солодке молочко не відриваючись, ще й прицмокувала і ручкою придержувала, мовби розуміла, який отсе скарб неоціненний дає їй мамуся.

Мій Боже! Хто вміє змалювати щастя і горе яке пробивається з лиця матері, коли кормить свою дитину! Вправді Золя у своїй „Плодючости“ описуючи маму, що на прогульці серед чудової природи кормила свою дитину, порівнював її роскішну красу з красою всеживлячої цариці, матері-землі, та я про Елю сього не могла сказати. Серед вбогої хоч чистенької обстанови хатньої, серед сумерків весняного вечера, Еля видалась мені радше скорбною мученицею, як роскішною царицею. Але того усміху, того безмірно доброго, тихого усміху її, я ніколи не забуду... — Мій Боже, мій Боже! — ридала я в тій хвилі нечутними риданнями, — я ніколи не зазнаю сеї роскішньої муки, — я ніколи...

Ну і вже знова і вже наново починаю квиліти! — Ні, не буду! Дальше оповідатиму про свою гостину у Елі.

Коли Анечка вже наситилась, почала жмурити оченька до солодкого сну, Еля поправила у візочку подушечки, — поклала свою доню, накрила тепленькою ковдеркою і сідаючи на софці, глибоко відітхнула. Відтак звільна, тихенько гойдала візочок і співала тихо-тихесенько пісню-колисанку.

— Бачиш Дарійко, який широкий мій світ! Анечка вснула, Ломан у товалиса, а я можу із своєю коханою Дарійкою балакати про що захочу. — аж доки тятя не прийде. Признайся Дарійко, що тепер нового пишеш, а може навіть друкуєш?

— Я на разі нічого. Але оця пані добродійка певно має щось гарного до друку, коли так допитується про се! Так?! Кажи Елю, не скривай перед мною! Таж ми обі ще колись в школі мріяли про літературню працю. Я писала сумні новелі, ти огнисті, боєві зазиви. Тямиш Елю?

—Чом би ні? Та нині ти співаєш пісні любови, а я складаю байки для Ломана та колисанки для Ані...

— Ти благую часть ізбрала, Елю, хоч я не вірю, щоб ти нічого иншого не писала, як байки для Ломана та колисанки для Ані.

— А скажи, коли я маю час на такі річі, як писання? Ну, тай до того я вже не свобідна, мені не вільно думати о собі, ні о нічім виключно своїм. Дім, діти, родина, отсе, для чого маю я жити, бож я добровільно взяла ті обовязки на свої плечі. Мій чоловік — ну, я з ним ніколи не говорю про такі річи, як „моє писання“. Хоч в иншому ми доволі годимося. І я не виную його, бо такий ще устрій нашого суспільства, що мужі дотепер ще „пани створіння“ і хочби й як шанували своїх жінок, таки люблять в них насамперед „свої жінки“, відтак людей, а від-

так аж їх виключні талани. І навіть до найбільших жіночих талантів відносяться мущини з певного рода легковаженням. А до невеликих, таких як у мене, то й зовсім справедливо.

— Ну Елю, се може за остро. Хто знає, чи не будуча слава зі мною балакає? Сеж не такі давні часи, як критика дуже прихильно приняла твої перші твори — сказала я.

— Певно, певно, розсміялась Еля. Певно, цілком відповідні обставини для розвою талану...

— Противности життя скріпляють талан, поглублюють його...

— Знаєш, Дарійко, що? Отсе саме я говорила, коли мала виходити заміж! Казали мені мої: Що ти робиш? Чому кидаєш все давнє, таке своє, улюблене, кохане? Чи думаєш, що зможеш переломити себе? — Тоді я гордо відповідала: — Як у мене правдивий талан, то я не дамся, а малаб я бути лише ділєтанткою, то мене не шкода! — Та нині, чи я вже знаю?... Добре то казати: Противности життя! Добре то казати: Боротися з бурею, йти проти вихру! — Та бурі і вихри не щоденні і вони або ломлять на віки, або дають вдоволення перемоги. Але таке щоденне: Що буде на обід? Що дешевше? Дитина кашлає! Молоко збігло! Кави не буде. Забагато виходить нафти . . . і так без кінця, се не буря, не вихор, а пила, що з ранку до ночі ріже живого чоловіка, а за тонка і за ту-

па, щоби скоро дорізати. Сядеш читати — дитина плаче, сядеш подумати — робота незроблена стоїть. І все думаєш собі: Мої діти, моя родина, дороща понад усе! Нехай би мені очі видовбали, нехай би мені життя відняли, нехай я змарнію, знидію, у вічній душевній борні потрачу решту сили і завзяття, щоб лише їм було добре, бо вони найдорощі понад усе! Я-ж не дитина, я ж знала що роблю, виходячи заміж! Так знала, і не нарікаю на нікого, лише на свою нещасливу долю. Ні там я, ні тут. Своєї душі не пероможу, своїх думок не вбю, бо не сила, не сила. Але й своїх найдорощих, своїх рідних не кину і не занедбаю, бо се також понад мої сили. — І вічно і вічно все те саме. Дух рветься до неба, а кайдани буденщини волочать по землі та мучать до нестями. Є на світі гарні книжки, мельодійна музика, театр, концерти, займава та палка розмова. Є на світі свіжий воздух, далекі проходи, корисна праця для людства, що знесилює та дає вдоволення побіди. А ти сиди серед чотирьох стін, вічно думай як би видати якнайменше грошей,ший, пери, пряч, вари, і цілими тижнями не прочитай ні одної книжки, не почуй ні одного слова, що виходить поза інтерес отих чотирьох стін. Жити не хочеться, бо чоловік як найвиразніше чує, що тупіє, стає недобрий, лютий, несправедливий. — Прости Дарійко, що я так вимучила тебе своїми жалями, але се бачиш перший раз від

довгих, довгих днів, я так розжалобилась над собою. Бо подумай лише: Мимо всіх з'усиль, годі мені звязати кінці від першого до першого і якби так, недай Боже, ненадійна смерть взяла мене, я полишилаб ще по собі імя легкодушньої матері, яка не вміла нічого пристарати дітям, крім довгів. І ніхто не входивби в те, що та мати ночами шила і прасувала, щоби лише ощадити якийсь грейцар, що та мати цілими роками ходила в одній і тій самій одежині, що часто, хоч недуга валила її з ніг, не мала за що купити собі ліків. — Так, Дарійко, так, се страшне та на жаль правдиве...

— Пожди, Елю, пожди! Невдовзі дістанемо свою Раду шкільну, твойого чоловіка іменують „сталим“ і все зміниться на краще!

— Жартуй здорова, Дарцю! До сього часу я позабуду не тільки писати, але й думати.

— Ах Елю! Лиш не так трагічно! Нема злого, щоб на добре не вийшло.

— Очевидно, очевидно! „А preцінь же вона кружить!“ Нагадуєш сі сміливі слова Ґалілея, що є основою повісти Йокая: „Зрушимо землю з основ!“

— Чом би ні? Але ти признаєшся до сього, що читаєш Йокая, тай ще цитуєш слова із його повісти? Хтож читає тепер таких старомодніх письменників?! — з уданим обуренням озвалась я. Мені хотілося відорвати Елю від сум-

них думок. Та вона вже перестала сумувати. Із жвавістю, властивою її живій вдачі, почала боронити своїх „старомодніх.“

— А я люблю їх, тих старомодніх, стораз луще від теперешніх, що кричать, (як я перед хвилею), над горем сього світа, своїми смутками, порожнечею в душі, зневірою, але нічого не роблять, щоби ту порожнечу заповнити а зневіру прогнати. Се прецінь страшне: тільки соток і тисячів людей нарікає, плаче, квилить, сумує на всі голоси, а ніхто не кликне, що треба боротись із самим собою, що смуток, се нічо незвичайного, бо нікому не з медом, що коли хто не має чого кращого сказати світови, як те, що він нещасливий і сумний, то краще най се сховає для себе, бо се нікому нічого не поможе, ані нікого не загріє. У мене не той вищий духом, хто плаче тай ридає над лихом, а той хто має відвагу дивитися лихови в очі тай боротися з ним. Бо так як є, одні ридають справді, а другі спритніші та хитріші а підлі — ніби плачуть і нарікають, а тимчасом видирають дурням хліб. Але у нас, Українців, нема в нічому міри. Або ми дуже смутні, або дуже веселі. Або ми займаємося лише поезією — або знова лише економією та політикою, — а наука, книжки, штука — се у нас річи побічні. бо ми все те вже знаємо і не маємо на „дурниці“ часу. І так з одної сторони

цілковита байдужість, з другої індівідуально-настроєві вірші в роді:

Береза плаче... трава тужить...
Заяць капусту терепужить!!
А моя душа плаче й стогне
Безвпинне, невгомонне!!
Ох!

— Ну, се вже занадто! Виголошуєш цілі реферати проти индивідуально-настроєвої поезії так наче-б від неї йшло все лихо — сміялася я.

— Все, не все, а таки багато! Подумай тільки: Коли у нас люди читають? В молодих літах, на шкільній лавці! Тоді вони вражливі, чуткі і чи се добре, коли вони набирають тої свідомости, що із смутком та зневірою треба цяцькатись а не гнати їх від себе за гори і ріки, що чоловік не повинен іти за голосом нервів і пристрастей, лише сумління і душі, що чоловік повинен дбати про здоровля, а не нищити його на нічних гулянках, щоб дізнати якогось відчуття, чи настрою. Що чоловік, який сліпо йде за нервами, се чоловік хворий а хворість треба лічити а не пишатися нею. Так щож? Молодий хлопець чи дівчина йдуть самопас, бо у нас мимо дуже великої свободи, розвивання індівідуалізму і т. д. ніхто не вважає відповідним говорити із школярями, як з молодими людьми, що теж мають душу і невдовзі стануть горожанами побіч нас, або на наше місце. Родичі не мають часу на такі розмови, а учителі — мають учити а не „споуфа-

лювати“ учеників! І ніхто не подасть ученикови ради — те і те читай, так і так жий, ніхто не позичить йому доброї книжки, не дасть нагоди почути мудре і щире слово, не дасть йому відчути, що дбається про нього, щоб йому було по можности добре, щоб він розвинувся і виріс на пожиток для ріднього краю. А воно бідне жадне знання, читає що попаде, і добре і зле, спитатись нікого, в души товпляться питання без відповідей, в життю бачить лише погоню за грошем та становищем, і питає себе: Чи варто чесно жити? Чи оплатиться бути чесним і добрим? Ні! — „Не тратьмо куме сили, спускаймося на дно!“ Та нім спустимося уживаймо життя, доки жожна! — І тому наша молодіж безідейна, тому у нас стільки молодих старців.

— Ні Елю, ні, — з болем скрикнула я — се не ми винні! Се вікова неволя, се ворожий гнет не дає нам старшим по батьківськи обходитись з нашою молодею, а їм, нещасним, перед часом гне хребти, побілює волосся, отроює чесні думки і змагання.

— Не вір Дарійко, сама собі не вір! Коли хто знає, що таке гріх і сповнює його, то він сам винен, тричі він! Ми не діти і що лихого робимо, робимо свідомо, бо ми слабодухи. Сили души у нас нема! Мій Боже! — думаю собі нераз — нехайби прийшло і найгірше, нехай-би нас, отсих що тепер живемо — веґетуємо і зівсім знищило, коби лищ

наші діти збудилися з отупіння та готовости на все, коби хоч наші внуки могли дивитися на сонце свободи не жмурячи повік тай не боячись, що воно не для них, бо за ясне для їх привиклих до темряви очей.

— А ти Елю? І ти ішла колись до сонця? — з жалем сказала я.

На Еліних очах затремтіли сльози.

— Дарійко — почала вона стиха — чи тямиш ти мій пишний, гуцульський стрій? Сама, своїми руками я його вишивала та шила, і тоді в моїй уяві цвіли червоні маки та білі нарцизи, а щасливі люди і я разом з ними йшли на стрічу сонцю золотому. Та минали роки і моє мережання змінювалось звільна в шиття малесеньких сорочинок, більшеньких одінячок, церування та латання подертих панчішок і панчошиц. Червоні маки та білі нарцизи змінялися у безконечні колюмни малих приходів і великих розходів а мої дороги вели на торг і з торгу. А однако — під звук сонного хропіння старших і молодших, в самотній нічній тишині, при світлі нафтової лямпи, у товаристві невідступної голки і довгої нитки, снувалося в моїй уяві все, що могло бути а не є і не буде. Отсе бачиш Дарцю, оте, що „не буде“ се найстрашніще! А може — саме найкраще? Може саме туга за щастям, прочуття того щастя, краще чим само щастя. Я думаю „так“, бож ніколи те, що осягнеться, не є таке гарне як бажання,

як стремління до нього. Таж щастя — се тільки мить, а туга, а бажання — се вічність.

— Елю, озвалася я — не думай, що хочу влазити тобі в душу, але питаю як подруга подруги: Чи ти справді вже нічого не пишеш, нічого із своїх думок не хочеш лишити бодай своїм дітям?

Еля рішучим кроком ступила до малого столика в куті кімнати, отворила шуфлядку і виняла відти кілька тоненьких, дрібним письмом записаних листочків тай даючи мені, сказала:

— Отсе все, більше у мене з моїх „творів“ готового та викінченого нічого нема. Нема часу на такі річі. Та отсе задержи собі на спомин нашої нинішної, щирої розмови.

Я стиснула Елину руку не кажучи ні слова і встала, щоб попрощатись.

Еля мов прокинулась.

Що ти Дарійко? Хочеш втікати? Пожди, приведу Ломана, заспіває тобі, байочку оповість. Прости, що я так забулась і зівсім не подумала, що є ще дещо цікавіщого для тебе, як моя розжалоблена душа.

— Елю — сказала я — не вмію говорити того голосно, що глибоко відчуваю, та повір мені що мушу сьогодня від тебе йти, не бачивши вже ні твойого Ломана, ні твоєї пустійки доні. Люблю їх, бо вони твої діти, а однако здаються мені вони тими пилочками, що ріжуть поволеньки твою живу, палку душу.

– Ах Дарівчко, Дарівчко! Яка ти моя люба, кохана, спочутлива! Так се пилочки, але бачиш такі, що вросли в тіло, в душу, в усі почування так глибоко, що без них життя для мене немислиме. „А преціньж же вона кружить“, Дарочко. І я ще не дамся, коли я що варта Тепер не маю часу, але коли мої діти попідростають, або ще краще, коли я вже стану старенькою бабусею і нічого не зможу робити, то своїм внукам диктуватиму свої спомини та свої мрії. А тепер, диви, моя пилочка знова хоче колисатися. А-а-а, коти два, шурі... Вже таки йдеш Дарочко? Будь здоровенька, з моїх „творів“ не смійся та моїх порогів не минай, — говорила вже весело Еля на прощання.

Немов ранений звір, втікала я від Елі. Не знаю сама, що мене гнало: Еліне щастя чи горе, чи може десь у закутку душі, у найглибшій її закутині захована зависть, чому се не я на Елінім місці, чому се не моя та тиха, бідненька хатина, той чоловік, якого за громадськими справами ніколи в хаті не видно, ті дві пилочки, що ріжуть живу душу, ті довгі вечері повні роботи для своїх та мрій про те, що моглоб бути, а не є і не буде. — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

А коли я прийшла до хати, то довго і гірко плакала. — — — — — —
— — — — — — — — — —

І знова цілий місяць я не писала, бо квиліти над собою вже не хочу, а нічо

нового не приходить. — — — — —
— — — — — — — — — —

А таки прийшло!

Що правда то не дуже втішне, хоч дуже нове. Мене переносять у другий кінець повіта, бо моя посада потрібна, якійсь протеґованій якогось окружного шкільного делєґата. Не можу сказати, щоб я сим дуже смутилася, бо хоч трохи дальше від дому і міста, та все таки можна раз на тиждень бути дома та й бачитись з матусею. А се для мене найважніще. — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Чим довше думаю над тими переносинами, тим мені важче. Так зжилася я із своїм селом, людьми, школярами, що аж думати не хочу про розлуку з ними. Доки були ми разом, не відчувала я сього, як вони мені дорогі, так, як чоловік, що має здорові руки, не відчуває сього, що значилаб для нього втрата хочби маленького пальця на руці.

Мої діти!

Малесенькі, любі школярики мої. Які цікаві та гарні ваші оченята, коли глядите на мене слухаючи моїх слів! Як ніжно та солодко звенять ваші голосочки, коли відповідаєте на мої питання. Волосячко ваше гладеньке, оченька ясні, личка опалені сонцем та свіжі, мов доспілі яблучка, сорочечки білі, руки чистенькі. Мов чепурні, жваві воробчики сидите в лавках а сонічко ллє в отворені вікна своє проміння, трава на толоці зеленіє, у вербах

шумлять та щебечуть пташки, синя річка котить свої филі. Ждіть ще часинку, повчіться ще трохи тай підете гратися на толоку а відтак вернете знова до школи.

Мої квіти!

Аж лячно стає мені, коли згадаю, що небаром розлучать мене з вами на все. Мов бездомний птах вандруватиму із села до села, лишатиму між вами найкращі частинки душі і серця і довгими вечерами вас згадуватиму. Ви може колись заплачете за мною, може й ні, та моє серце згадуючи вас, все обкіпатиме кровю, моя душа все плакатиме за вами добрі, невинні діти селянські.

Куди то вас розсіє доля? Одних на панський лан, других на службу до багачів, деякі останугь на батківських нивах, а деякі підуть у світ питати та шукати, як то машина їде по дорозі тай чи пан-отець міг би вмерлого з гробу воскресити, чи Бог? Підете, любятка мої, у ріжні дороги, а я лише думками буду коло вас і не могтиму навіть відповісти на ваші питання, ані в хвилині смутку гарною казочкою розвеселити вас.

Зрештою, промине місяць чи два, і ви забудете мене, та я, мої квіти, вас ніколи не забуду. — — — — — — — — — — — — — — — —

Минули ферії і я вже на новій посаді. Маю молодого управителя і молодого священика як своїх зверхників. Мешкаю у ґаздині близько школи. Там беру молоко і варю собі їсти. — Упра-

витель мешкає в школі враз із своєю сестрою, старшою панною, що хоче бути молодою. Мій управитель — се взір поміркованости, солідности, міри у всьому. В міру високий, в міру здоровий, в міру учений, в міру гарний. Має в міру рідке волосся, випуклі очі, в міру великі ноги і в міру величезні черевики. Говорить звільна, що друге слово вживає слів „пане добродію“ і „знаєте“ і вважає себе патріотом, бо видає українські повідомлення і пише по українськи „кроніку шкільну“. Заявив, що бажає жити зі мною в згоді, бо чув, що я оскільки добра учителька, остільки ще ліпша насмішниця, та я заявила йому, що такого взірцевого і солідного чоловіка як він, нема що висмівати і він вже став строїти приємні міни — та давати до пізнання, щоб я добре справувалась, то може й мене вибере за жінку, бо йому вже пора женитись. — Що до предсідателя Ради шкільної місцевої, себ то нашого священика— адміністратора, мушу сказати, що він зівсім инший від управителя. З лиця негарний, ростом надто великий і надто сухорлявий. Говорить швидко, запально, уривчасто, за те дуже рідко. З усього видно, що мужицький син. А однако мені більше по душі, чим управитель, хоч він і „панський“ син. Той, той о. Максим здається міцний, мов із заліза. Здається, що жити йому дуже важко, хоч матерьяльно добре стоїть, бо живе сам (він целебс) а ґаздує в нього стара його тітка.

— — — — — — — — — —

І так живе нас в селі троє інтеліґентів, вже три місяці ведемо „в міру“ просвітну роботу і ще ні разу ми не посварилися, хоч частенько перечимося.

Деколи ходжу на прохід в село і здибаю часом управителя, часом священика, часом обох, а часом ще й сестру п. управителя. Тоді п. управитель іде зі мною, а о. Максим із панною Філею. Панна Філя не любить мене, а я панни Філі. Якось недавно я мимоволі чула, як вона переконувала о. Максима, що я легкодушна лялька, що я нікого не вмію любити, що я мала нареченого, який за мною шалів, та я своєю зарозумілістю і певністю відстрашила його від себе і він втік від мене та певно що не жалує того, бо оженився тепер з далеко багатшою, молодшою, гарніщою а притім стораз ліпшою від мене і є дуже щасливий. — Та вона, (се-б то я) вміє хлопцям голови завертати — говорила п. Філя до о. Максима. Мойому братови теж вже нічого не бракує. Мов штубак палеміє, коли вона лише надійде. Не знаю, чи вже освідчився їй, чи ще лише думає, та я знаю, що вона жінка не для нього. Але на неї не дозволяє і словечка лихого сказати. Противно, хвалить її, що вона самостійна, що вміє собі раду з усім давати, навіть те йому подобається, що вона, хоч була заручена і її наречений її покинув, не нарікає на нього, а говорить про нього саме добре і гарне, а вину

приписує своїй нещасливій вдачі, що не вміє нікому коритись.

Що правда, то не думала я, щоб мій п. управитель так глибоко вдумувався в мою вдачу і навіть мої хиби старався визнати добром, та коли так, то се глибоко сумне. — — — — — — — — — — — — — — — —

Мій п. управитель освідчився мені і то доволі зворушливо, та я сказала йому зівсім щиро, що за нього не піду, бо його не люблю. Він не образився; спитав лише, чи я доконче вважаю любов потрібною до щасливого подружжя, бо після нього симпатія із моеї сторони вже булаб для нього щастям а любов, він думає, прийшлаби з часом. В кожньому разі — просив він — дозвольте остати вашим товаришем і не гнівайтесь за мої невмісні освідчини. Сама розмова із вами вже є для мене щастям.

Ах, мій Боже, якже се поетично, алеж як немило. Тепер треба стерегтись кожнього прихильнішого слова і кожньої усмішки, щоб не вийти ще до всього баламуткою. Бо я ані думаю виходити заміж без любови, а п. управителя таки ніколи не полюблю. Се понад мої сили. — — — — — — — — — — — —

У нас тепер зима. Довгі, безконечні вечері проводжу самітно, бо ні до управителя ні до священика мені ходити не випадає, а їх у себе приймати ще більше годі. Не через пусті конвенанси, а через лихий примір для селян. Ніколи не зроблю

нічо такого, щоб хоч тінь могла впасти на мене. І зрештою людським серцем гратися не хочу. Не через жаль, бо жаліти мущин се смішне; (вони — здається мені — лише доти вважають жінку за зартну добичу та бажають її, доки вона не їх;) а прямо через те, що не люблю дивитися, як з чоловіка через пристрасть стається невільник, брехливий, підлий невільник. — А однако сумно мені жити самій, (хоч кільки роботи в школі маю!) і не знаю, що за те віддалаб, — здається навіть свою молодість та життєву міць, щоб могти ще кого в життю полюбити, щоб той вибраний любив мене та щоб ми жили в парі мирно і тихо та тішились своїми діточками. Та здається моє сонце вже на віки погасло. — — — — —

— — — — — — — — — —

Коли мені стає дуже зле і сумно, коли надходить темна ніч і приводить із собою думки про те „що моглоби бути а не є і не буде“, тоді стає передімною моя блідонька, ніжна Еля, глядить на мене своїми великими без краю глибокими очима і тихо починає оповідати казку — про любов. Тоді я свічу свічку виймаю із столика, що стоїть біля моєї постелі, тонесенькі, дрібно записані листочки і читаю:

„Минули хвилі жалю, вагання та зневіри. Як легко мені тепер, як добре, як бється серце в грудях і як горячо хочеться жити! Як хочеться дивитись вічно

в твої сині, кохані, ясні очі, цілувати твої червоні уста і мліти в твоїх обіймах.

„Я твоя! І спільне життя з тобою не здаєгься ні крихточки страшним! І хочеться перейти те життя, знаю, вбоге і без роскошів, вкупі з тобою і хочеться пестити твою дитинку, малесеньку, дрібну квіточку, з твоїми синіми очима і не страшні здаються ні болі, ні терпіня, бо се-ж твоє дитяточко, тебе назове воно „тато“.

„У літний, тихий вечір — буде нас троє, я, ти і воно малесеньке, наша квіточка біла. Дерева шептатимуть свою одвічню, тиху молитву, погідне небо буде ясніти тисячами зірок, сріблистий місяць плистиме облаками. У мене на руках спатиме воно, а ти сидітимеш біля нас з тихою усмішкою в добрих очах і шептатимеш обнявши мене: мої, мої, мої.

„В ту мить пролетить світом ангел і не буде більш шукати щастя на землі. З його очей впадуть тихі сльози і він поверне на небо питаючи себе: чи є де більше щастя над вірне, щире кохання“.

. . . .

І тоді я ридаю нестримно, невгамовано, бо в тих риданнях виплакую свій несвітський жаль до своєї доленьки. Чому не маю я зазнати ніколи родинного щастя? Чому не судилось мені мати родинного огнища та разом з любим чоловіком тішитись своєю дитинкою. — То може вийти за управителя?... За ніщо і ніколи в світі не пішлаб я заміж за чоловіка

котрого не люблю, не тільки не люблю, а навіть ні крихточки не симпатизую з ним. Він і його „поміркованість“ такі мені обоятні як тамтогорічний сніг, а його слова такі чужі, немилі. Може він і добрий і порядний і чемний і добре уложений і т. д. та для мене остане все чужий.

. . . .

Минула зима, сніг вже стопився . . . співають мої школярі сю стародавню веснівку, яку ще й я дитиною в школі співала, співаю і я з ними та радію, що надходить весна, що несе з собою нове, ясне життя. Маю коло своєї хати кілька грядочок і пробую на них вчитися копати, садити і т. д. До тепер я сим не займалася ніколи, бо правду сказати не люблю праці в городі. Сим даю собі дуже лихе свідоцтво, бо кажуть що всі добрі люди люблять працю коло землі. Я таки ні. Поважаю ту працю дуже, шаную тих людей що святу земленьку справляють та нас всіх годують, але сама стораз більше люблю вчити своїх школяриків, вчитися сама та читати. — Зате мій п. управитель і його сестричка такий препишний город і горідчик при школі уладили, що аж я мусіла подивляти. А п. управитель сказав:

— Бачите п. Дарцю, що року я старався, щоб у мене і в школі і на подвірю і в городці був взірцевий лад та сього року хочу, щоб прямо все блестіло. Все таки думаю собі, що ви не погордите

такою щирою любовю, як моя і станете моєю панею.

Я сумно всміхнулася.

— Пане управителю, прошу вас, не возьміть мені сього за зле, що вас спитаю. Чи думали ви коли над тим, що з мене буде зівсім до нічого жінка. Я-ж знаєте — книжки люблю, діти люблю, але ані варити, ані ґаздувати, ані „шпарувати“ ні не люблю, ні не вмію. Якаж жінка булаби з мене для учителя?

— Навчитесь, всього навчитеся коби лиш схотіли стати ви моєю жінкою.

— Та власне біда в тім, що я не лише не хочу, а прямо не можу. Розумієте, брехати вам любови не буду, а любити вас не можу.

— Не можете? Скажіть радше, що не хочете. Все ще Бодакович з голови не вивітрів!

— Знаєте що, пане, я не думала, що ви аж такий цікавий, та що навіть, як чую, хочете бути мстивим. Ну, та як вам не стидно таких колючок вживати, то вживайте! І се гарно!... з чужого нещастя насміхатись.

— Ах, панно Дарцю, як ви з мухи робите вола! Я собі зажартував, а ви вже назвали мене і цікавим і мстивим і насмішником. А то не я цікавий, але моя сестричка всезнайка. Вона прецінь жила в тому місті, де ви пробували молодою панночкою і мали нареченого, тай знає, як ви його любили і навіть вірші по його втраті писали, і я навіть ту кни-

жечку собі купив і ті вірші дуже мені подобались, бо з них я пізнав, що у вас щире і вірне серце, яке не потрафить нікого зрадити і, що з вас булаби дуже добра і вірна жінка. А що я мстивий, то се трохи правда. Але скажіть самі, чи се добре ви робите, що мене, який так щиро вас любить, так безмилосерно відтручуєте. І чому? Таже Бодакович однако з вами не ожениться, бо він вже жонатий!

— Знаєте що, п. управителю! Лишім сю розмову, бо ми однако до нічого не договоримось. Бачите самі, що ви мене не розумієте, я вас також, то якаж пара булаби з нас? От краще скажім собі „моє поважання“ тай розійдімся кожне в свій бік.

Кажучи се, я справді кивнула головою тай пішла собі до дому а п. управитель остав у горідчику, певно висміваючи стиха „горду панянку“. — Та нехай собі. . . . .

. . . .

Якаж чудова, якаж, гарна весна у нас. Зранку до ночі разом із пташками та моїми малими школярами співалаб я славу любій весні. Слава весні, слава життю, слава Творцеви усіх чудес весни і страшної туги мого молодого серця.

Бється в юних жилах кров, пурпурою цвитуть уста, ясно сіяють очі. Молоді, дужі в мене руки, до всякої праці охочі. Вступися чорний смутку. Ти думаєш, що я вже твоя? Пожди ще, пожди!

Не подамся тобі без борби! Глузуєш собі з мене та вказуєш їх — його й її? А мені що до того? Нехай вони ідуть! Сильніща я із своїми споминами та своєю могутньою самотою думок і мрій, від них та від їхнього щастя. Теплий леготе весняний, неси мої думки далеко від всякого горя, в країни вічної весни. . .

. . . .

— Ах ні! Се лише слова! Що мені з думок, із найкращих мрій та поривів? Що мені з того, що на світі гарно, що я працюю, вчу і читаю? Чи я можу лише сим вдоволитись? Чи я можу виречись на все бажання свого особистого щастя? Вже третій рік пишу отсі свої записки і єсли прочитую їх, сама на себе стаю недобра. Тужу і тужу і тужу, бажаю забути і не можу забути і на сю тему без кінця. І так має йти аж до сивого волоса, аж до згорблених плечей, аж до безпомічної старости? І так має бути вічно? Чи може вибрати подружнє життя з немилим чоловіком, вічно сваритися, вічно бути невдоволеною і може ще в такій атмосфері виховувати дітей?.. І може ще ждати з таких дітей потіхи і вважати їх недобрими і невдячними, як що повдаються у своїх родичів?

Ні, нехай мене Господь боронить від такого упадку. Все инше, лиш не те. Буду самотна, то буду. Буду безпомічна, то буду. Але неправдою не піду ніколи. —

. . . .

Здибаю на своїх проходах часом о. Максима. І здається мені, що якби ми були зійшлися ще перед його висвяченням, булаби з нас добра пара. Ні, ще не так. Тоді ще ні він мені, ні я йому не булиб по души. Та тепер думаю собі, що якби так він не священик і міг женитись, то оженивбися зі мною і нам булоби добре. Що правда, я його не люблю так, як Бодаковича, але коли дивлюся на нього, то думаю собі, що добре і безпечно плистиби в його товаристві навіть маленькою чаєчкою по бурхливому морі. Вчера я так забулась, що аж стидаюсь сього. Та він не дав вивести себе з рівноваги і образови моєї фантазиї противставив чоловіка, що вбрався в шлию тай орав загони. Що правда, то я також мала відвагу признатися, що люблю такого, який мене не любить і оженивсь з иншою, отже наші рахунки вирівнані. —

Іду я, а зглядно стараюся йти проти филь ще й до того сама, та не краще і йому ведеться. І ще не так: У нас майже кожний йде за филею, яка його несе, за те йде проти життя і проти самого себе. Та щоби се гарніще і звучніще виходило, каже, що йде проти филь — і виглядає на героя. Нема у нас розуміння життя, нема тої сили души, яка приказує йти все рівно, в найбільшому нещастю не падати духом — а в щастю вдержати рівновагу.

. . . .

Гей понісся краєм клич, понісся могутній! За рівне, тайне, безпосередне пра-

во голосовання до сойму! Все дальше і дальше, а все вперед!

Рве мене той клич, любо, радісно стає жити. Сотки віч по краю, будиться народ тай хоче свойого права! Чому не маю снаги на аґітатора? Чому я не можу йти із села до села, орґанізувати, промовляти на зборах, розбуджувати приспану енерґію та силу нашого народа, жити тим радісним, швидким хоч важким життям наших молодих аґітаторів. Але, але се певно скінчилобся так, що мене тепер перенеслиб вже в инший округ, а з моєї аґітаторської праці не булоб великого хісна, бо на зборах промавляти я не вмію. Зате мушу похвалити свойого п. управителя і отця завідателя, що працюють щиро не лише в нашому селі, але й в сусідніх і, що від тепер вже приготовлюють наших людей до Шевченківського Здвигу у Львові. Я взяла на себе діточий концерт в нашім селі, який думаю уладити при кінці шкільного року. Маю в тому вже деяку вправу, бо що року в кожній школі уладжувала я діточі забави. Ніколи тих хвиль не забуду і жаль мені лише, як гляну поза себе, на своє минуле життя, що зроблено так мало, хоч, якби я була менше тужила і втопала у мріях, моглаб моя робота бути далеко жвавіша, краща, кориснішa. Так щож? Із людей, що мусять вічно боротись із своїми смутками та зневірою не добрі робітники. Таж навіть ростина, бурянець бідненький не може розвиватись, як його

сонічко не огріває. А моє сонце так давно вже для мене погасло...

А однако, мій Господи, який гарний та ясний сей світ! Яке погідне літо і як щиро радію я дивлячись, що будуть багаті жнива і на розлогих рідних полях, і з нашої щирої праці між народом.

Коли на площі перед громадським урядом стануть ряди карного юнацтва та дівчат мов маків квіт і гармонійно, під такт співу „Не миритись милі братя“ почнуть січові вправи, я нераз із зворушення плачу. І уявляю собі ту величню хвилю на „Здвизі“ у Львові, як сотки тисяч нашого юнацтва стане в карні ряди тай поведуть січові вправи і від тепер бється серце від великого щастя, що отсе мені прийдеться вже так невдовзі побачити і пережити. Та тимчасом у нас в школі праця горить. Сеж кінець року, тай свято дітвори в честь Шевченка вже так близько. На се, що діється з дітворою тепер, нема слів. Таке то щире, одушевлене, радісне. Пасуть худобу полями та ровами тай тільки їм бесіди:

— А коли проба?

— Завтра в полудне. Паня казали, що мус бути по школі, бо хоч концер, то треба ся вчити.

— Ти все: „ся вчити!“ А паня кажуть: „вчити сі!“

— Ви оба нічого не знаєте! Пані кажуть: „учитися“ — мовить розсудлива Параня.

— А ти, Грицю вже вмієш деклямувати?

— На память вже знаю, але ще гарно говорити не вмію. Паня мене научать.

— А я вже вмію!

— А ти шьо диклінуєш?

— Ха, ха...: „шьо диклінуєш“! Таже „що деклянуєш?“ — треба казати!

— Ба ні! Що деклямуєш? — каже знова Параня.

— Ну певне, що ти вже всі розуми поїла. Недурно цілого „кобзара“ на память знаєш!

— Але знає? Кілько багато віршів? Ану кажи Параню.

— Ег, мете сміятися — відпрошується Параня.

— Ато, гарно Параню! А якже ти перед цілим селом говоритимеш, коли перед нами стидаєшся?

— Ну, ну, вже тихо, вже говоритиму.

І Параня почивае гарно та виразно говорити: Розрита могила; поема Тараса Шевченка.

Всі стихають і мов святого слова слухають високих, ясних слів, що пливуть із уст їх товаришки.

Осмілені її відвагою починають і хлопці деклямувати а часами навіть почнуть співати хором, правда лише на один голос, бо я на два голоси не можу їх за такий короткий час навчити. . . .

. . . .

П. управитель каже, що я доконую чудес, але се зівсім нічо великого. Діти спосібні, охочі до науки тай вчаться всего, що їм показати. Починаю вірити „у волю сильного чоловіка“, а зглядно „у працю людей доброї волі“. Тепер вже не пишу сумних віршів, не роздумую над горем сього світа, не перечитую Еліну „казку про любов“, а стараюся навіки вкувати у своє серце отсі її слова:

Не виховуйте своїх дітей для неба! Не вказуйте їм зоряного небосклону, що манить у даль! Невільники, хай думають про волю рідної землі. Про власний переліг, про свободу корисної праці для себе і своїх. Не припинайте своїм дітям ангельських крил, бо коли будуть вольні і могутні, то їм самим виростуть крила і отворяться очі і побачуть зоряне небо а духом линутимуть висше і висше. Тепер приучуйте своїх дітей до праці безвпинної, невтомимої, не праці конечного лиха та кари за первородний гріх, а праці-обовязку, що одинока двигне нас з неволі. І кажіть їм: До чого візьметеся, до того вже приложіть всіх своїх сил, щоб виконати гарно і добре. І любіть ту свою працю більш чим самих себе, бо лише така поривае чоловіка цілого, відганяє зневіру (що гірший воріг людини, ніж найбільше горе), додає сили та сповняє надією серце.

Не вчіть своїх дітей гордувати землею і всім що на ній, бо вчите їх погорди для Того, хто те все сотворив! На

щож він Всемогутний сотворив сей гарний світ? Нащо дав нам одно життя? На що влив нам у серце бажання щастя та розкошей?

Не вчіть своїх дітей погорди тіла! Не вчіть їх, що можна бути недбалим, брудним, занедбаним, а проте Богу милим! Те не чоловік, що не стремить до найвищого! Хоч не красою тіла, то працею та змаганням до добра і краси.

Не вчіть своїх дітей покори та самовідречення! Покірні та похилі родитимуть ще покірніщих і на все готових, а підлість та кнути зметуть їх із лиця землі. А прецінь, коли ми жиємо, то видно, що маємо жити і хто зна до яких діл призначені ми.

Ми діти землі і гордувати нею не годиться нам, бо і вона і ми Всемогутнім сотворені.

Не вбиваймо тіла, щоби щаслива була наша душа, а плекаймо здоровля, силу і красу нашого тіла, щоб могутнів і кріпшав наш дух. . . . .

. . . .

Отакі горді та сміливі думки моєї бліденької, ніжної Елі, але які вони мені рідні і як поривають за собою, хоч так просто і коротко з'ясовані. Люблю говорити з Елею, та кільки разів загляну до неї, ніколи не має часу на розмову. Подібна вечірня година, як була тоді, коли я вперше зайшла до неї, не вернулася. Зате пізнала я її „чудо". як вона зве свойого мужа і признаюся, що Елі його не за-

видую. Се правда, що він добрий громадський робітник і солідний чоловік, але хата і діти обходять його таки надто мало. А мені се зівсім не подобається. Когож мають обходити діти і їх розвиток як не родичів? Чи обовязок батьків супроти дитини кінчається на тому, щоб дитина була не голодна? Се після мене прямо страшне. Родичі мають обовязки проти суспільности та громади, а не мають їх проти власних дітей? Батьки мають обовязок бути громадянами, належати до ріжних товариств, комітетів і т. д., але не мають часу вчити своїх дітей, ні бачити, що ті діти роблять, чим бавляться і т. д. А який кінець із сього? Такий, що швець ходить в подертих черевиках а навіть вчительські діти часто лихо вчаться, бо не мають „добрих початків!“

А однакож мені самій із себе смішно! Хлопчина Елі має несповна три роки, а я говорю про науку та про лихі початки! Видно вже, видно, що починаю старітись тай люблю ганити всіх і вся. Та жарт жартом, а тішуся безмірно, що вже лиш два тижні ділить мене від подорожі на „Здвиг“. А відтак кінець року, а відтак їду до свойого братчика Влодка на домарство, бо братова хора і мусить вибратись на вакації до своїх родичів у гори. Се, що правда, не дуже мені всміхається, бо волілаб я провести вакації у Матусі дома, та не можу Влодкови і Орисі, сього відмовити. Тай зрештою господарство в селі під містом не дуже

страшне. . . . .
. . . .

Так багато роботи в мене, що годі хоч словечко написати. Наше юнацтво та дівоцтво вимуштроване, ленти, топірці, хоруговки в порядку. Мої школярики вміють свої віршики і пісеньки як не мож краще і концерт певно випаде гарно. Я нераз аж боюся, щоби якась чорна хмара не закрила нашого блакитного неба. . .
. . . .

Як далеко оком засягнути ряди юнацтва, ряди дівоцтва, чорні капелюхи умаєні та пристроєні, топірці, ленти, головки дівочі мов яркі квіти. Чиж помістить той довгий, чорний потяг усі сі скарби нашої землі? Чи довезе на час?

Горяч і стиск над міру. Трубка січова — і чвірками проходять наші квіти, щоб всісти до погягу та їхати на „Здвиг". Гей, рушив поїзд і пігнав у світи. Гей, залунала пісня за піснею, бадьора, весела, радісна як сама молодість, як ота молодь, що її співає... Та полилась пісня за піснею... І проминула ніч та досвіток а радісне, величнє, ясне сонце сказало „Добрий день", нашим квітам у княжому городі Льва. І знова рушили чвірками, довгими, карними рядами — ставали до походу. Рушила славна, бадьора Гуцулія, стрункі, гарні Підгіряне, певні себе, господарні Бойки та Подоляне. Одвічні власники сієї гарної землі прибули в гостину до городу Льва, щоб показати світови, які вони сильні, могутні і свідомі. Так

зручно, певно, гарно вели себе у столиці і підчас походу і підчас „Здвигу“, що й вороги крім подиву, не мали для них слів.

А однакож „Здвигу“ описувати я не в силі. Забагато вражінь, забагато горяча, завелика площа, щоб могти те все піймати в один образ. Можу сказати лиш тільки. Як що коли були у мене сумніви в кращу будучність нашого народу, розвіялись тоді мов прикрий сон. Натомість опанувало мною чуття сили, живучости, краси нашого народа. Не тим, що вправи йшли гарно одна по одній, що пісні лились мов ручай, що сільські музиканти вигравали мов найкраще школена орхестра, а тим, що настрій був такий однодушний, згідливий, високий, що справді почувалось правду клича: „Всі за одного, один за всіх.“ . . . .

. . . .

А вечером, вечером . . .

„Морд в Сараєві! Престолонаслідник вбитий“. . .

І трівожні, горячкові шепоти:

— Війна, неминуча війна.

І клини:

— Ну, то війна! Велике діло! Гірше, як є — не буде!

І жалощі:

— Піде мій синок!

— Піде мій братик!

— Піде мій чоловік!

І впевнювання:

— Ніхто не піде, не бійтеся! Дадуть Сербам в шкіру, що влізеся тай по всьому!

— Але як?

— Вишлють карну експедицію! Таж конець 20-того віку! Хтоб допустив до війни! Хтоб пішов? Таж мирова конференція. Таж міжнароднє право! Таж могутній тридержавний союз! Хто йому опреться.

І далекі, мов відгомін шепоти:

„За кождою скалою зачаєний Серб у повній збруї, і сербські жінки і діти... Скавтські організації в краю. – „Drużyny strzeleckie“! „Австрійські“ жандарми.

А у нас? . . . .

Величній здвиг! Пишні, народні одяги. Деревляні топірці, вибивані пацьорками.

А ми? —

Zdrajcy! Moskalofile! Rubiochapy!

. . . .

. . . .

Гей, боронімся! Нас посуджують о зраду! Таж може-б і ми, таж може-б і у нас... . . . .

. . . .

Збираймо датки! Організуймо стрілецтво. . . . .

Гей машируют наші добровольці
[на крівавий тан
Визволяти Неньку Україну з москов-
[ських кайдан.

. . . .

А в наших містах „процесії зрадників“ обкиданих болотом презирства та погорди від своїх, окружених та бережених „австрійськими“ жандармами. . . .

. . . .

А на наших полях, поораних ґранатами . . . Поплила кровця річкою аж до самого Дунаю. . . . .

. . . .

Годі! Досить вже сих страшних споминів! Війна захопила мене на домарстві у братика. Він на війні, братова остала у своєї мами, другий братик також цісарю служить, матусенька під Москалями, а я на братовій посаді сама саміська. Ні вістки від них, ні слова. — Недавно тому, бачила я нашу патрулю і один з жовнярів казав, що здається мій молодший братик пробуває тепер в шпиталі в Стирії. — Не є се ніяка весела вістка, та Слава Богу і за таку. Все краще і шпиталь, чим могила. . . . .

. . . .

Найгірше з усього, що ні почта, ні залізниця тепер не ходить. Наше село таке щасливе, що вічно якісь зміни в ньому. Недавно були тут Москалі, та в половині лютого зникли знова, а наші полеві стежі почали навідуватись час від часу. Та нічо сталого і певного нема. — Хоч Москалі не були лихі — (а може то лише ті, що були в нашому селі були людяні) та всетаки бажалаб я, щоби прийшли вже наші. Горами йдуть бої, може й діждемося небаром своїх. . . . . Мій Господи! Яка-б я була щаслива, якби могла хоч листовно довідатись, що діється з матусею та братиками. Та сього здається не діждусь,

хоч живий і живе гадає. Цілу зиму варилось у нас як в кітлі, все то Москалі наступали, то наші підходили, а тепер кажуть, що наші йдуть офензивно і то в скорім темпі. Мій Боже! Коби лиш не запізно для мене. . . . .
. . . .

Маю написати вже давно, що я простудилась в зимі і хора, — страшенно кашляю цілими ночами і так мені гірко, що ні розповісти, ні росказати.

Парох з отсього села виїхав ще в серпні разом зі своєю родиною в світ, здається до Відня, більше інтеліґентних людей в селі нема, а наші селяни так заняті своїми клопотами та береженням свойого майна перед „реквізиціями“ зі сторони своїх і чужих, що годі від них ждати помочі. Хоч вони добрі і привітні для мене а старенька Іваниха часто-густо цілі вечері пересиджує з куделею, ба й ночує в мене, та однако хотілобся почути часом і якесь жвавіше, нове слово, хочби було пекуче своїм змістом мов грань. Доходять до нас глухі вісти про вязнення наших в Талєргофі, про ніби добродійні бараки у Ґмінді, про „щиру опіку“ над нашими хлопцями у Відні. Кажуть, хто був — пішов до Стрільців, бож війна з Москалями — се найперший обовязок кождого свідомого Українця. Алеж, мій Боже! Як багато між тими Москалями наших закордонних братів! Яке се страшне, що брат проти брата йде війною! Аж тепер пізнаємо, яка се

страшна річ — неволя. Невольникови не вільно знати ні брата, ні неньки — він має слухати свойого пана і ждати, аж той пан за його вірну службу криво посміхнеться тай скаже: Ти мені більш непотрібний! Можеш собі йти! . . . .

. . . .

У воздусі вже почувається весна. Хоч ще ледом скована земля і безлисті дерева і гори вкриті снігами, та вітер з часта вже весняний. Весна! — Та сього року не втішаюсь я нею. Далеко я від своїх рідних, — нема Матусеньки і братчики в далеких світах. А груди так болять, кашель мучить цілими ночами, навіть сон відганяє із змучених очей.

Так мертво і тихо довкола! Такий сум і така тиша і лише монотонне тикання годинника раз враз пригадує: Збігає час, минає життя. Страшно! Колиб прийшлося тепер замкнути очі на віки, на віки розпрощатись з життям?... Гет ті думки від мене, гет, навіть споминати більше про смерть не хочу! Та чи можна їх відогнати від себе, чи можна прогнати? Коби хоч хвилечку, хоч одну мінуточку можна не думати про те. Але-ж дарма! Тай врешті пощо дурити себе?!

Ей світе білий, веселий, ей світе білий та красний! Не нажилась я на тобі, не натішилась тобою, а стільки намучилась, натерпілась! Та нехай! Нехай би і сто разів тяжше терпіти, аби лише жити, жити! Щоб чути ще, як живо кружить кров у жилах, як бється молоде

серце, як очі сяють огнем та радощами, як на щоках грає румянець а червоні уста розхилює веселий усміх. Та не побачу вже сього і не відчую цілої роскоші життя.

Прокляття! На всіх і вся! Від найменшого до найбільшого! На вас всіх здорових, вдоволених, ситих! На вас всіх, що можете втішатись життям, що радуєтесь ним, що тепер спите щасливим і спокійним сном, що вашої душі не мучить думка: — Ще лише хвилька — дві і розпрощаєшся з життям. . . . . .
. . . .

В яку лють попадає часом чоловік! Зівсім, мов нерозумна звірина. Сам не знає чого хоче, на кого лютиться, та що робить. Хтож тому винен, що я недужа? Ніхто мені голови не розбив, ані не покалічив, ані не заморив голодом, та чогож я хочу? Простудила катар, дістала запалення легких, не мала належної опіки — ну, тай кашель жене мене зі світа. Пані чахотка вчіпилась мене та бажає замучити. Сеж благодати війни даються мені в знаки. Та зрештою, що се — я починаю заздрити життя иншим, хоч сама ще так недавно бажала смерти?...

А однако — як нині чудово сходило сонце! З поза легкого, сизого туману та великих безлистих дерев десь там на краю села, знималось воно мов велика, огнисто-золота куля звільна в гору. А відтак здавалось, що то на однім із тих високих дерев розцвіла така велика, ясна

чічка, котрої листочки—тонісенькі промінчики шлють на землю радість і день, вдягають небо в рожеву краску та будять цілу природу до життя.

Аж самій мені дивно, чому се я нині так одушевляюсь сходом сонця? Чи одушевлялась я ним і тоді, коли мене, ще малу дівчину, будили, щоб я не заспала тай не спізнилась до школи! Як же солодко і смачно я тоді спала! І як часто аж на плач мені збиралося, що треба вставати. — І пригадую, що бувало попри наші вікна, гнав рано раненько пастушок товар. Зігнеться в дві погибелі, візьме мішок на плечі а бичівно в руки й жене худібку. — Він такий маленький, а окопами трави високі та роси зимні. Впиваються в ноги а відтак скіра на ногах попадається і ноги червоні мов грань і певно, дуже болючі! — Та відтак сонічко поспиває росу із трав, побудить усіх пташат, засвітить ясно у шкільні віконця, огріє змерзлого пастушка на пасовиску і вже нам всім добре. . . . Ні, видно, що я й давно відчувала, хоч несвідомо, красу природи, коли враження з дитинних літ до тепер трівають. Бо хто на селі зросте, того природа омотує тисячами хоч тоніських, однак таких міцних та трівких ниточок, що годі їх пірвати. . .

. . . .

І вкінці, чого мені сумувати? Чиж поза гробом нема життя спокійного, радісного, безхмарого? . . . Та я хочу сього, сього поганого, пристрасного, зем-

ного життя, сього неспокійного, сьої вічної боротьби з самою собою, з филями життя... Хоч я не міцна тепер і недуга валить мене з ніг, а однако я не хочу податись судьбі без борби. Борня так, як і любов, то найбільша роскіш і найбільший біль. А я, я, люблю все що велике і гарне, що манить душу в широкі простори, що дає вільно дихати грудям або заставляє серце здрігатись від несвітського болю. — Ну і тому повинна-б я тішитися, що переживаю тепер свідомо кінець свойого життя, що можу відчувати цілий біль-розпуку пращання — з життям. А я нарікаю, скаржусь і силоміць хочу змінити те, що не дасться змінити. . .

. . . .

Тиф, невиданий досі гість, загостив до нашого села, як конечна ласка війни. Люди хорують, а подекуди і вмирають. Помочі ні звідки, бо і я, хочби хотіла, мало що можу помогти. Голодних реконвалесцентів перестерігаю лише, щоб були осторожні з їдою та не переладовували жолудків. Але й за ті вбогі ради, та за дрібку хініни, яку найшла я у Влодковій підручній аптичці, вдячні мені, хоч що правда, то богатіщі боялись з початку, що хініна то тріло. Аж жид у сусіднім селі їх переконав, що се одинокий лік проти тифу і тепер вже ходять до мене за сим, як за свяченою водою. Та біда, що запас вичерпується, а нема як поїхати по новий до далекого містечка.

Стріли чутно чим раз блище. Може

прийдуть наші, може хто з моїх близьких. Та поки що, наші селяни копають собі коло хат „землянки“, щоб в разі близших стрілів зберегти себе і своє майно від біди. І мені викопали недалеко школи землянку, та помогли позносити дещо з одіння та біля. Навіть я сама пробувала сидіти там. Як засвітити свічку, то можна навіть читати. Лише так, як у гробі. Сиро, вогко, сумно... . . . . .

. . . .

Добрі люди. Сторицею віддячують зроблене їм добро. Зате, що я, доки була здорова вчила їх дітей в зимі, не забувають мене, приходять, приносять раз веселі, то знова сумні вісти. . . .

. . . .

Нарешті наші війська наближаються. Властиво наших Українців мало, щось лише дві полеві сотні, решта майже самі Хорвати та Німці. Називаю їх всіх нашими, бо боронять наші села перед повним заливом Москалів. Але кажуть наші селяни, що ледви чи оборонять, бо наших на сім фронті не багато, а Москалів тьма тьменна, тільки, що не мають муніції подостатком. . . . .

. . . .

В нашому селі починають копати шанці. Мій Господи! Що се буде? Треба буде дивитися на кров і трупи? Треба буде глядіти мовчки на страшний гріх братовбийчої війни? І слухати пекольного гримоту, ніч і день слухати сього і сидіти тихо в землянці, в тім гробі за життя

і снити сни про життя довгими, безконечнимиь ночами? А може лежати в безсонниці і може вмерти в тому гробі?! — Господи, не дай вдуріти мені! . . .
. . . .

Матусенько! Скажіть Влодкови, що я берегла його добра більш як свойого, та не все могла зберегти. Треба було з чогось жити і я продала корову. Вправді, я не сиділа на його посаді із заложеними руками а вчила через зиму його школярів і мені за те платили селяни хлібом, та коли простудилась тай дістала запалення легких то продала сусіді корову, бо й сама не мала чим вдержатись а не то годувати дівчину—служницю, щоб коло корови ходила! А знова, як я ще при памяти, не можу зівсім спуститись на чужу ласку, на се нема в мене сили. — Тепер приходить до мене часто старенька Іваниха. Вона така добра і жаліє мене, — бо Ти Матусенько, далеко від мене і нема нікого, щоб пожалів мойого, молодого життя.

Матусенько рідненька! Як бажала-б я дожити сього щасливого часу, щоб могти жити все з Тобою, як ще тоді, коли я була маленькою. — І чому я нині не знаю навіть де Ти, що з Тобою, чи Ти здорова, як живеш — бідуєш? Як журишся нами і виплакуєш очі над нашою долею! Трсє нас було у Тебе і всі ми далеко від Тебе. Коли будеш читати отсе, то вір, що якби я тільки здорсва і мала силу вибратись в дорогу, то оста-

вила-б все і йшлаби до Тебе, хочби прийшлося і не дійти, а згинути де по дорозі! Так дуже тужу за Тобою! Матусенько! прости, що не все була я доброю і не все йшла твердо і рівно до цілн. Що мала особисті бажання, що любила його... Матусенько, як я його любила! Ти знаєш! І як колись, уже по моїй смерти, побачиш його, то скажи йому, що я не була такою недоброю, гнівливою, прудкою як він часами мене бачив, лише, що я ніколи не хотіла, щоби хто смів подумати, що я стою о його ласку, тай тому між нами все були суперечки, аж врешті він найшов собі добру дівчинку а я остала із своїми мріями жалями та списуванням своїх тужливих листків. – Або ні! Не кажи йому такого! Скажи, що я вважала що він мені не пара і зівсім легко перенесла розлуку із ним, бо я сього сама бажала. Так йому скажи. Нехай не жалує мене! Нехай ніхто на світі не жалує мене, лише Ти Матусенько! І ще моя подруга Еля і ще мої братчики. — Бо ви всі були добрі для мене і любили мене.

. . . .

І ще один був добрий Матусю, ще один. І з сим я була-б охотно пішла одною стежкою, колиб так було можна. Але мені бракувало відваги відривати його від його звання, бо не була я певна, чи моя прихильність (боюся сказати кохання!) булаб для нього дороща понад усе і станулаб вище від поважання, яке мав у людей як священик-трудовик, як

правдивий слуга Божий. — А що? думала я собі, — як я відорву його від сього, що було йому до тої пори святим і непереступним, а не зможу дати такого щастя, щоб затьмило все його дотеперішне життя і місто кохання найду лише невдоволення та вічні докори, що звела я чоловіка з правої дороги. Ні, краще навіть не починатиму! Бо мені видиться, Матусенько, що ми, діти неволі, невміли-би навіть жити так, як — „не принято". Наше вічне „дозволено" і „не дозволено" важніще для нас навіть від самого життя. Мимоволі згадую слова Франка:

„Дурний, хто помилок лякаючись не сміє братися до діла. Так, як би я не їв лякаючись, щоб кришка в голосницю не влетіла," — і думаю, що в отсих коротких словах і ціла суть нашого нерозумного життя.

А однак — я навіть не мала відваги дозволити йому — який мене — (се я відчувала) любив, сказати те слово в голос, бо боялась, що для нього — ні — і для мене по якомусь часі слово — „недозволено" — стане вартніще над любов. Але Матусенько моя, коли зустрінете колись чоловіка, що звеся о. Максим Палій, то передайте йому від мене отсей листочок і він, — я певна — його зрозуміє. . .

. . . .

Мені снилося, що я була в горах.

Два високі, височезні шпилі зніmалися прямо до неба. Між ними пропасть, над ними небо закрите імлою. — Одним

із тих шпилів ішла я, а другим ти, мій друже.

Вузесенькі стрімкі стежечки круто вилися по гордих шпилях все вище, а ми відважно і сміло йшли все в гору та в гору.

Наші очі слали собі привіти, наші уста всміхались, та руки не мали зійтися у дружньому вітанню ніколи і одною стежкою не мали ми піти ніколи, бо щоби се сталося, треба-б нам обом зійти на доли і відти починати спільну дорогу. Та сього ми обоє не хотіли. 'Бо краще самітно, хоч з тугою в серці йти все в гору, чим, хоч би по найбільше щастя зійти на доли.

І так ми йшли окремими стежками, а кругом нас шумів темний ліс, між нами виднілась страшна пропасть, над нами знімалось небо закрите імлою.

Наші очі слали собі привіти, уста всміхались та стежки не мали зійтися ніколи, ніколи. . . . .

. . . .

Так Матусенько, тепер вже знаєш все. Та не журися, нічо поганого нема у моїй щирій прихильности до того, що мігби був стати моїм подругом, якби не лиха доля. — Писала-б я ще, та вже нездужаю. . . . .

. . . .

Ну, так! треба погодитися з долею і йти живій у гріб. Чим раз блище чути гук гармат і чим раз більше війська находить в наше і сусідні села, та копають

шанці. А мені заздалегідь кажуть ховатися в землянку. Страшно! Живій треба іти в гріб! Колиб я здорова, то за ніщо в світі не пішлаб. Стала-би хочби санітеткою тай помагалаб хорим і раненим. Та що мені робити, як до школи кватеровуєсь вся військова старшина, полева канцелярія і старшинська харчівня, а все те кричить, бігає, метушиться і спокою ні хвилиночки нема. — Іду ще сьогодня до своєї землянки. Іваниха помагає мені переносити ще дещо із найпотрібніших річей. Жаль, що не можу зберегти всего Влодкового майна, та нема в мене сили на се. — Зрештою, що було дорощого пороздавала я заздалегідь на сховок до ґаздів. Вони такі зичливі Влодкови й мені, що певно збережуть його добро краще чим я, така тепер недужа. Спис усіх переданих у переховок річей лишаю для Влодка у Іванихи. . . . .

. . . .

Пишу вже в землянці, при світлі свічки. Листочки мої біленькі! Повірники мої! Чи передасть вас хто Матусенці? Листочки мої тоненькі, свідки моїх нестерпних сліз, коротких радощів і поривів під хмари, та моєї розпуки темної мов ніч, яка тулить тепер під мокрими деревами на толоці цілі мужицькі родини, власників сеї бездольної землі, де два рідні брати кидаються на себе мов завзятущі вороги у смертельнім бою. — Мій Господи, чи бачиш Ти се, чи з Твоєї святої волі се все діється? „Отче наш,

іже єси на небесіх, да святиться імя твоє, да прийдет царствіє твоє, да будет воля твоя, яко на небеси, так і на земли" — шепчуть мої уста, а серце каменіє, а душа рветься у сумнівах про волю Всемогутнього. . . . .

. . . .

А однак „да будет воля Твоя" — бо щож я недужа, опущена, сама, маю на свою потіху? — Нехай станеться, що має статись, але мені так гірко, так сумно, так безвідрадно у сьому гробі за життя! — Находить на мене лихорадка, зимно мені, так дуже зимно! — Чи я вже не побачу сонця, золотого сонця? І своєї рідної Матусеньки?! . . . . .

. . . .

. . . . Духовник 24. полку довго сидів мов сціпенілий від якогось страшного, внутрішнього зимна прочитуючи отсі останні стрічки записника своєї дорогої дівчини... І аж вечірний клич: До молитви! — вирвав його із сього зимного отупіння. . . . .

. . . .

А пан редактор покінчивши читати манускрипт, закурив ще одну папіроску, тепер уже більш задумчиво пускаючи клуби диму, тай своїм звичаєм говорив до себе, мов до свойого давного друга, а автора отсеї „Теми до повісти":

— „Ну, старий податку, гаразд, видрукуємо твою „Темку" та вже не прогнівайся, як що критика буде остро судити!"

К І Н Е Ц Ь.

В Коломиї, перших літ війни.

